

MROiT

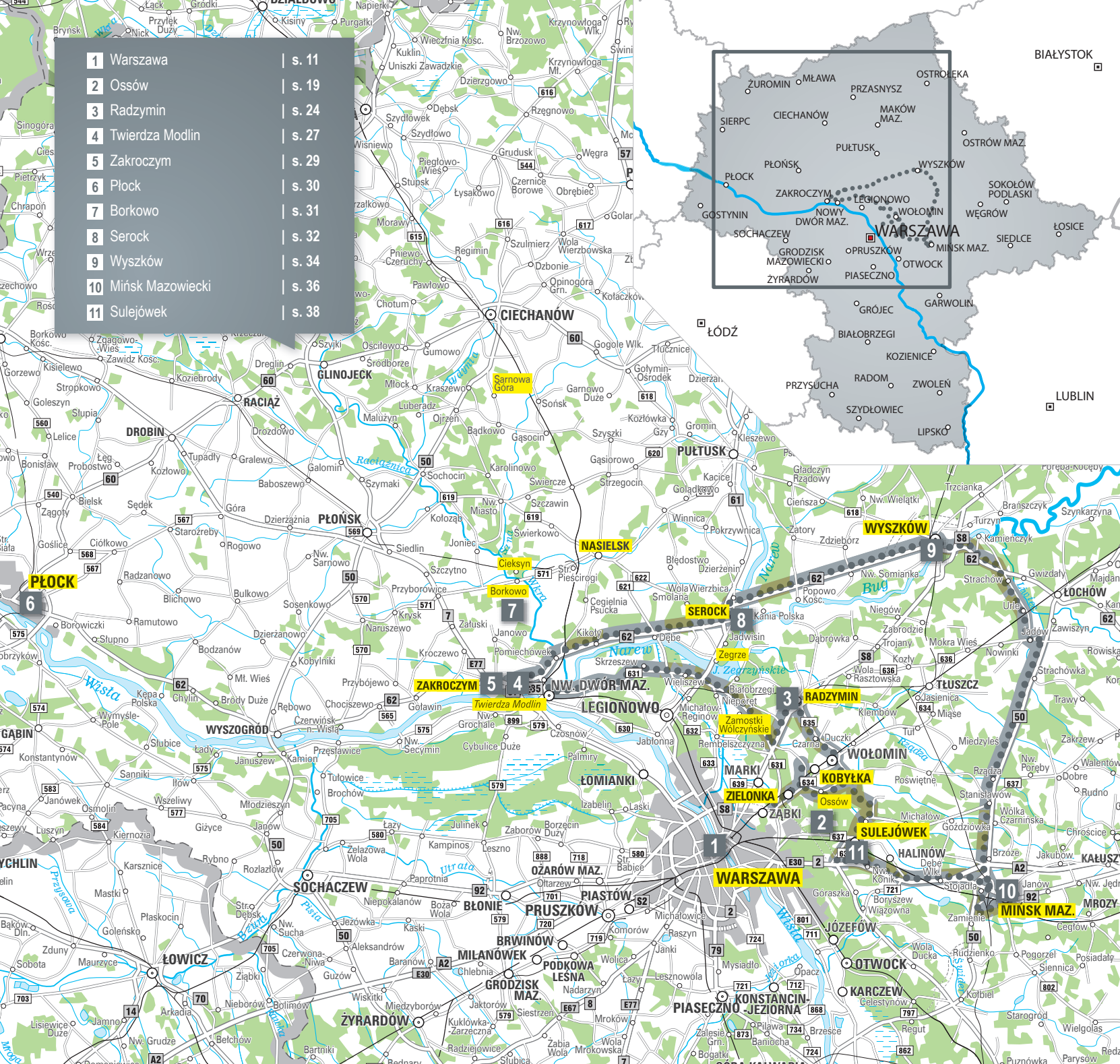
MAZOWIECKA REGIONALNA
ORGANIZACJA TURYSTYCZNA

przewodnik
turystyczny

**SZLAK BITWY
WARSZAWSKIEJ
1920**

Mazowsze.
serce Polski

1	Warszawa	s. 11
2	Ossów	s. 19
3	Radzymin	s. 24
4	Twierdza Modlin	s. 27
5	Zakroczym	s. 29
6	Płock	s. 30
7	Borkowo	s. 31
8	Serock	s. 32
9	Wyszków	s. 34
10	Mińsk Mazowiecki	s. 36
11	Sulejówkę	s. 38

Dziedzictwo Mazowsza

MAZOWSZE. Dziś – serce Polski, w okresie kształtowania się Rzeczypospolitej przez ponad trzy stulecia – odrębne państwo. W centrum regionu tętni wielkomięjskim rytmem Warszawa, wokół której rozciąga się kraina wciąż nie do końca odkryta. Na turystów czekają tajemnicze zamki i szlacheckie dwory, zażytkowe świątynie i urokliwe miasteczka, pola dawnych bitew i krajobrazy, których różnorodność od lat przyciąga filmowców. Cały ten świat to olbrzymi skarbiec historyczny, kulturowy i przyrodniczy. Wystarczy stanąć u jego granic i wypowiedzieć zaklęcie: Mazowsze, otwórz się. A później wejść i podążyć wybranym szlakiem.

Oto **SZLAK BITWY WARSZAWSKIEJ 1920** – wyprawa w nieodległą przeszłość, niespełna sto lat wstecz, w czasy kiedy decydowała się przyszłość Polski, a także całej Europy. Brytyjski polityk i dyplomata Edgar D'Abernon uznał Bitwę Warszawską za 18. przełomową bitwę w dziejach świata. Podczas trzech dni sierpnia 1920 r. polska armia powstrzymała pochód rewolucji bolszewickiej na Zachód. Patrząc na pola bitew w Ossowie czy Radzyminie, miejsca pamięci w Warszawie, fortyfikacje Twierdzy Modlin, trudno nie zastanawiać się, co zdecydowało o zwycięstwie Polaków. Cud? Genialna strategia? Determinacja obrońców?

Szlak Bitwy Warszawskiej 1920 jest jedną z trzech nowych dróg, dzięki którym można odkryć Dziedzictwo Mazowsza. Warto też poznać pozostałe. Szlak Chopinowski wiedzie śladami jednego z najwybitniejszych kompozytorów świata, który na Mazowszu spędził połowę swojego życia. Szlak Książąt Mazowieckich to podróż do krainy średniowiecznych zamków, walecznych rycerzy oraz mądrych i ambitnych władców, którzy przez trzy wieki rządząli Mazowszem jako niezależnym państwem.

Więcej informacji o szlakach można znaleźć na stronie internetowej www.dziedzictwomazowsza.pl

Wojna polsko-bolszewicka

kalendarium

11 listopada 1918 r.

Zakończenie działań na froncie zachodnim; Polska odzyskuje niepodległość.

3–5 stycznia 1919 r.

Walki o Wilno, początek wojny polsko-sowieckiej.

14 lutego 1919 r.

Walki pomiędzy siłami polskimi i bolszewickimi w Mostach nad Niemnem. Tworzy się 150-kilometrowy front od Prypeci po Grodno.

20 kwietnia 1919 r.

Polacy zdobywają Wilno.

Styczeń 1920 r.

Nad Berezyną zostaje przeprowadzona koncentracja blisko 700-tysięcznej armii RFSRR.

5 czerwca 1920 r.

1 Armia Konna Budionnego przelamuje front polski na Ukrainie.

6 sierpnia 1920 r.

Naczelny Wódz Józef Piłsudski opracowuje plan powstrzymania sowieckiej ofensywy na linii Wisły, zakładający przyjęcie wielkiej bitwy pod Warszawą i kontruderzenie z nad rzeki Wieprz. Dowódcą frontu broniącego Warszawy zostaje mianowany gen. Józef Haller.

Listopad 1918 r. – luty 1919 r.

Ewakuacja armii niemieckiej ze wschodu; wojska Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (RFSRR) zajmują opuszczone tereny, w tym Mińsk.

12 stycznia 1919 r.

Dowództwo Armii Czerwonej nakazuje rozpoczęcie operacji „Tarcza Wisła”, która zakłada zajęcie centralnej Polski oraz przyjsię z pomocą rewolucji w Niemczech.

16 kwietnia 1919 r.

Wojsko Polskie rozpoczyna ofensywę.

8 sierpnia 1919 r.

Polacy zajmują Mińsk.

25 kwietnia – 8 maja 1920 r.

Wojska polskie i ukraińskie przechodzą do ofensywy na Ukrainie (wyprawa kijowska), zakończonej zajęciem Kijowa.

4 lipca 1920 r.

Armia Czerwona rozpoczyna generalną ofensywę na Białorusi. Dochodzi do przelamania polskiego frontu.

8–12 sierpnia 1920 r.

Na przedpolach Warszawy trwają przygotowania do obrony. Wojsko wraz z ludnością cywilną wznosi umocnienia, organizuje punkty poboru oraz szpitale polowe.

11 sierpnia 1920 r.

Oddziały sowieckie docierają do linii Wisły.

14 sierpnia 1920 r.

Trwają zacięte walki na odcinku od Wiązownej do Radzymina. 5 Armia pod dowództwem gen. Władysława Sikorskiego czyni małe postępy podczas ataku w kierunku Nasielska. Oddziały Armii Czerwonej dokonują najbardziej niebezpiecznego wylomu w polskiej obronie w rejonie Wólki Radzymińskiej, bolszewicy znajdują się już tylko 15 kilometrów od mostu na Wiśle. Rozpoczyna się bój pod Ossowem.

16 sierpnia 1920 r.

Na linii umocnień przedmościa warszawskiego trwają intensywne walki. Polska 5 Armia zdobywa Nasielsk i kontynuuje marsz na Serock. Naczelny Wódz rozkazuje kontruderzenie znad Wieprza. Na lewym skrzydle frontu sowieci nacierają na Plock.

18 sierpnia 1920 r.

Piłsudski z Warszawy wydaje rozkazy przegrupowania i stworzenia grup pościgowych. Na całej linii frontu rusza polska kontrofensywa, a wojska bolszewickie przechodzą do nieskoordynowanego odwrotu.

22 sierpnia 1920 r.

Wojska polskie wyzwalają Białystok.

22 września 1920 r.

Ofensywa wojsk polskich nad Niemnem.

18 marca 1921 r.

W Rydze dochodzi do podpisania traktatu pokojowego. Zostają wytyczone granice między Polską a RFSRR.

9 sierpnia 1920 r.

Gen. Tadeusz Rozwadowski wydaje rozkaz będący ostatecznym planem bitwy. Modyfikacje dotyczą wzmocnienia Frontu Północnego i realizacji przez 5 Armię zadań ofensywnych.

13 sierpnia 1920 r.

Wojska bolszewickie gwałtownym uderzeniem od północnego wschodu przelamują polskie pozycje obronne i zdobywają Radzymin.

15 sierpnia 1920 r.

Trwa bój pod Wólką Radzymińską. Polacy likwidują najbardziej niebezpieczny wylom w swojej linii obrony, dokonany poprzedniego dnia przez Armię Czerwoną. Dzięki koncentrycznemu natarciu polskich jednostek zostaje odzyskany Radzymin. Polacy zdobywają w Ciechanowie radiostację sowiecką.

17 sierpnia 1920 r.

Polskie oddziały atakujące znad Wieprza rozbijają wojska sowieckie. Zostaje wyzwolony Mińsk Mazowiecki.

18–19 sierpnia 1920 r.

Obrona Plocka.

31 sierpnia 1920 r.

Bitwa pod Komarowem (okolice Zamościa).

12 października 1920 r.

W Rydze zostaje podpisane zawieszenie broni. Rozjem wchodzi w życie 18 października.

Wprowadzenie historyczne

GENEZA KONFLIKTU

Zakończenie I wojny światowej wywołało poważne zmiany w całej Europie. Jedną z nich – dla Polaków najistotniejszą i przyjętą z ogromnym entuzjazmem – był powrót Polski na polityczną mapę kontynentu, po 123 latach zaborów. Najpilniejszym wyzwaniem, przed jakim stało się odrodzone państwo, było wyznaczenie jego granic, w tym z Radziecką Rosją.

Po kapitulacji Niemiec zaczęło się wycofywanie wojsk niemieckich z ziem należących przed rozbiorami do Rzeczypospolitej – m.in. z Kurlandii, Wilna, Białegostoku. Już 16 listopada 1918 r. dowództwo wojsk bolszewickich utworzyło Armię Zachodnią, do której zadań należało przejmowanie terenów opuszczanych przez Niemców. Równocześnie samorzutnie powstawały tam oddziały samoobrony przed bolszewikami. Były to ochotnicze formacje militarne, których celem było przyłączenie kresów do państwa polskiego. 29 grudnia 1918 r. oddziały te włączono w skład Wojska Polskiego.

Polacy dążyli do wytyczenia wschodniej granicy, zmierzając jednocześnie, zgodnie z koncepcją federacyjną Józefa Piłsudskiego, do stworzenia międzynarodowego frontu antybolszewickiego. W tym samym czasie komuniści intensyfikowali swe działania zarówno w sferze ideologicznej, politycznej, jak i militarnej. Trwała rewolucja w Niemczech, a wiosną 1919 r. proklamowano Węgierską Republikę Rad

oraz Bawarską Republikę Rad. Nie ulegało wątpliwości, że imperialne plany sowieckie zakładają dalszą ekspansję rewolucji komunistycznej na zachód, na drodze do realizacji tych planów stała jednak Polska. Konflikt był nieunikniony.

WOJNA

14 lutego 1919 r. w Mostach doszło do pierwszych starć Armii Czerwonej z oddziałami polskimi. W kwietniu Wojsko Polskie przystąpiło do kontrofensywy, odbijając Wilno i Nowogródek, a w sierpniu – Mińsk. Jesienią 1919 r. oddziały polskie zatrzymały się na linii Berezyny. Jednocześnie od lipca 1919 r. trwały polsko-bolszewickie pertraktacje pokojowe, zakończone niepowodzeniem w grudniu tego samego roku. 25 kwietnia 1920 r. rozpoczęło się polskie uderzenie prewencyjne, znane jako wyprawa kijowska. Celem tej akcji było przerwanie i sparaliżowanie sowieckich przygotowań do wojny, utrzymanie niepodległości Polski i przygotowanie gruntu do proklamowania niepodległej Ukrainy. Mimo początkowych sukcesów – zajęcia Kijowa (7 maja 1920 r.) – operacja zakończyła się niepowodzeniem. Podjęte przez bolszewików 14 maja kontruderzenie mocno związało siły polskie i stworzyło warunki do decydującej kontrakcji radzieckiej na południu. 5 czerwca 1920 r. oddziały polskie rozpoczęły odwrót.

UKŁAD SIŁ

Po stronie bolszewickiej wojska były zgrupowane w dwa duże związki organizacyjne: Front Zachodni Michaiła Tuchaczewskiego oraz Front Południowo-Zachodni Aleksandra Jegorowa. Każdy z frontów składał się z kilku armii. Polskie wojsko zostało podzielone na Front Północny dowodzony przez gen. Józefa Hallera, Front Środkowy gen. Edwarda Rydz-Śmigłego i Front Południowy pod dowództwem gen. Wacława Iwaszkiewicza-Rudoszańskiego.

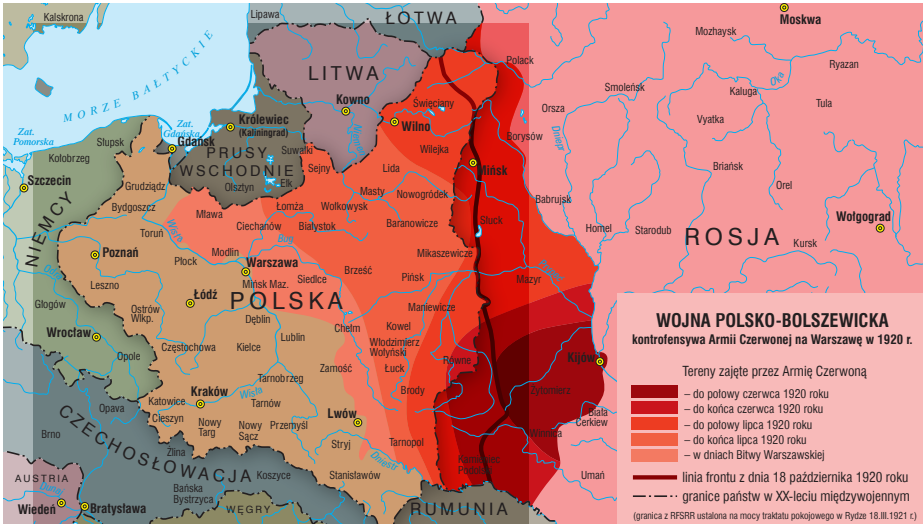
4 lipca 1920 r. rozpoczęła się generalna ofensywa radzieckiego Frontu Zachodniego, która doprowadziła wojska bolszewickie na przedpola Warszawy od strony północnej. Na południu działania wojenne prowadził Front Południowo-Zachodni. Sowiecki plan zdobycia Warszawy zakładał sforsowanie Wisły głównymi siłami od północy oraz jedną armią od południa. Po przeprawie połączone siły miały atakować stolicę od północnego i południowego zachodu. 10 sierpnia, po sześciu tygodniach ofensywy, sowieci osiągnęli linię: Mława – Przasnysz – Wyszaków – Węgrów – Siedlce. Jako główny kierunek działań wyznaczone było jednak przedmieście Warszawy.

Nacierające wojska Michaiła Tuchaczewskiego pokonywały średnio około 20 km dziennie. Zgodnie z rozkazem dowódcy zdobycie Warszawy miało nastąpić 12 sierpnia. W wyznaczonym dniu zwarte kolumny marszowe zbliżyły się do wytyczonej przez Polaków drugiej linii obrony.

ANTYPOLSKIE NASTROJE W EUROPIE

Atmosfera polityczna w Europie ogarniętej rewolucyjnym wrzeniem nie sprzyjała sprawie polskiej. W ramach kampanii *Ręce precz od Rosji* w wielu krajach, m.in. w Wielkiej Brytanii, Francji, Czechosłowacji i Niemczech, odbywały się strajki organizowane przez Międzynarodówkę Komunistyczną. W ramach protestów blokowano dostawy amunicji do Polski. Do najgłośniejszych akcji należał strajk londyńskich dokerów na statku „Jolly George” w maju 1920 r. Z kolei w lipcu gdańscy dokerzy odmówili rozładunku holenderskiego parowca „Tryton” z amunicją dla polskiego wojska. Transport ten dotarł do Gdańska 11 dni po ustalonym terminie, gdyż brytyjscy dokerzy, w wyrazie solidarności z bolszewicką Rosją opóźnili jego załadunek.

ROZMIESZCZENIE SIŁ POLSKICH

Na odcinku od granicy z Prusami Wschodnimi do ujścia Wieprza pod Dęblinem działał dowodzony przez Józefa Hallera Front Północny. Zgrupowane na nim wojska miały związać siły sowieckie w długotrwałych walkach obronnych i nie dopuścić do opanowania Warszawy. Na północnym odcinku tego frontu, wzdłuż rzeki Wkry do Pomiechówka, rozmieszczono 5 Armie gen. Władysława Sikorskiego. Przedpoła Warszawy, czyli centralnego odcinka frontu, broniła 1 Armia gen. Franciszka Latinika, rozwinięta od Zegrza do Karczewa. Jej głównym zadaniem była bezpośrednia obrona stolicy i jej wschodniego przedmościa.

Południowy odcinek frontu, od Góry Kalwarii do Dębli-
na, wzdłuż zachodniego brzegu Wisły, obsadzony był przez 2 Armie gen. Bolesława Roi.

Front Środkowy gen. Edwarda Rydza-Śmigłego, rozmieszczony od Dębli-
na do Brodów wzdłuż rzeki Wieprz, miał uderzyć na skrzydło i tyły sił Tuchaczewskiego, gdy zwiążą się one walką z wojskami gen. Hallera. Front ten tworzyły: grupa dolnego Wieprza w składzie 4 Armii gen. Leonarda Skierskiego i grupa górnego Wieprza, dowodzona osobiście przez Rydza-Śmigłego, skupiająca część 3 Armii gen. Zygmunta Zielińskiego. Na południe od Brodów aż do Dniestru rozwinięty był polski Front Południowy z gen. Wacławem Iwaszkiewiczem na czele.

Siły polskie przeznaczone do decydującej bitwy z wojskami Tuchaczewskiego skupiały w pięciu armiach około 120 tys. piechoty i artylerii, 9 tys. kawalerii i 630 dział.

FRONT

W wojskowości nazwą „front” określa się zarówno położenie własnych jednostek znajdujących się najbliższej nieprzyjaciela, jak i największy związek operacyjny, składający się zazwyczaj z kilku armii i wielu innych formacji taktycznych. W tej chwili jest to określenie używane rzadko, wyparte i jednocześnie tożsame z nazwą „grupa armii”.

PRZEDMOŚCIE WARSZAWSKIE

W terminologii wojskowej „przedmoście” oznacza rejon umocniony utrzymywany przez własne wojska dla obrony przeprawy mostowej. Podczas wojny polsko-bolszewickiej ogromne znaczenie militarne miały działania na tzw. Przedmościu Warszawskim, strzegącym przepraw na Narwi i Wiśle w rejonie Warszawy i Modlina. System umocnień przedmościa został przejęty po Niemcach, którzy w latach 1915–1916 wzniesli go, dla obrony przed spodziewaną kontrofensywą wojsk rosyjskich. Linia umocnień biegła od Ryni nad Narwią, przez Strugę, Zielonkę, Starą Miłosną, Wiązownę i Józefów aż do Wisły.

BITWA WARSZAWSKA

13 sierpnia 1920 r. przed południem uderzenie Armii Czerwonej na pozycje polskie pod Radzyminem rozpoczęło bitwę o Warszawę. Atak został odparty, ale po południu oddziały bolszewickie przypuściły skoordynowany atak na pozycje obronne pod Radzyminem, Wołominem i Ossowem. Radzymin padł jeszcze tego samego dnia wieczorem, Ossów zaś w dniu następnym. Sowietci przerwali pierwszą linię obrony przedmościa praskiego i ruszyli w kierunku Pragi. Generałowie Rozwadowski i Haller, by nie dopuścić do napływu oddziałów nieprzyjaciela przez wylom w polskiej obronie, zarządzili natychmiastową ofensywę 5 Armii gen. Sikorskiego nad Wkrę. Jej celem było zatrzymanie Armii Czerwonej na pozycjach, które zajmowała, i przygotowanie warunków do sformowania polskiej obrony na przedmościu praskim. 14 sierpnia w południe 5 Armia uderzyła z linii Wkry w kierunku Nasielska oraz Nowego Miasta i Płońska. Ataki w dwu pierwszych kierunkach zakończyły się fiaskiem. Rankiem 15 sierpnia sowietci przerwali front w rejonie Borkowa, zadając Polakom dotkliwie straty. Na północy, w kierunku Płońska, sytuacja polskich wojsk była znacznie korzystniejsza. Krwawe walki nad Wkrą 14 i 16 sierpnia nie przyniosły zasadniczych rozstrzygnięć na północnym skrzydle

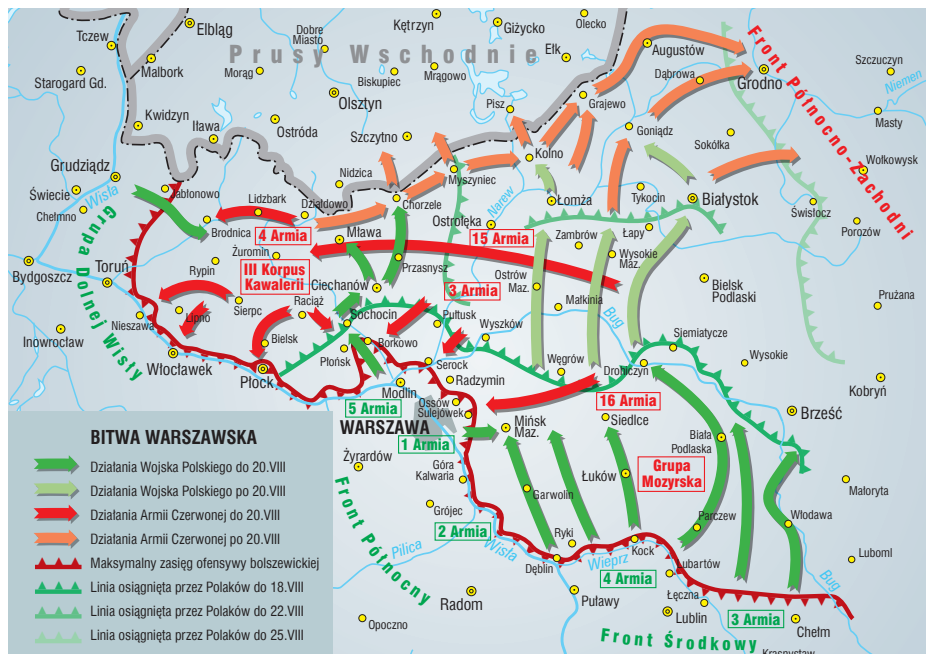

STRATEGIA PIŁSUDSKIEGO

Piłsudski zaplanował zgrupowanie na północy Warszawy wojsk niezbędnych do powstrzymania sowieckiego uderzenia, zaś sił, które miały być użyte w kontrataku – na południu, za linią Wieprza. Taka dyslokacja miała umożliwić szeroki manewr oskrzydający, przesądający o zwycięstwie. Koncepcja ta została poddana kilku drobnym modyfikacjom, dotyczącym głównie wzmocnienia skrzydła północnego i 10 sierpnia Naczelnik zatwierdził ją jako obowiązującą dyrektywę operacyjną.

i utracone pozycje obronne. Trzy dni wcześniej Józef Piłsudski wyjechał z Warszawy, by objąć bezpośrednie kierownictwo grupy manewrowo-uderzeniowej nad Wieprzem. Marszałek planował rozpoczęcie ofensywy 17 sierpnia, ale na wieść o porażkach pod Radzyminem postanowił, mimo swych wątpliwości, przesunąć termin rozpoczęcia zwrotu zaczepnego na 16 sierpnia. Aby planowany manewr się powiódł, konieczne było szybkie działanie i wykorzystanie zaskoczenia przeciwnika. Wczesnym rankiem 16 sierpnia ruszyło polskie kontruderzenie, wymierzone w skrzydło i tyły oddziałów Armii Czerwonej walczących o Warszawę. Wieczorem z 17 na 18 sierpnia jednostki polskiej grupy uderzeniowej osiągnęły szosę Warszawa – Mińsk Mazowiecki – Brześć, przerywając główną linię komunikacyjną wojsk bolszewickich. Zorganizowany odwrót sowieków przerodził się wkrótce w paniczną i bezładną ucieczkę. Żołnierze porzucali ciężki sprzęt, a wielu z nich odłączało się od szeregów, tworząc grupy maruderów. Do ostatecznego rozbicia wojsk bolszewickich doszło nad Niemnem. W dniach 20–28 września Polacy zaatakowali sowieków na całym froncie. Najbardziej

frontu gen. Hallera. 5 Armia utrzymała pozycję, a nawet przesunęła je na wschód, na wysokość Nasielska. Poważne zmiany zaszły natomiast na przedmościu praskim. 14 sierpnia Polacy odbili Ossów. Symbolem tej bitwy stał się bohaterski kapelan 236 Pułku Piechoty Armii Ochotniczej, ksiądz Ignacy Skorupka. 15 sierpnia wieczorem Polacy odzyskali Radzymin

STRATY

Straty poniesione w Bitwie Warszawskiej, zarówno przez Polaków jak i sowieków, nie zostały do dziś dokładnie określone. Szacuje się, że po stronie bolszewików wyniosły one około 25 tys. poległych, około 70 tys. jeńców, 200 dział, 1000 ciężkich karabinów maszynowych i kilkadziesiąt tysięcy internowanych w Prusach Wschodnich. Polacy zanotowali około 4,5 tys. poległych, 22 tys. rannych i około 10 tys. zaginionych.

zcięte walki rozegrały się pod Grodnem, Brzostowicami i Wołkowyskiem. Zmagania wojenne zakończyły się pójściem za nieprzyjacielem.

CUD NAD WISŁĄ

W polskiej tradycji żyje legenda obrony Jasnej Góry w listopadzie 1655 r. podczas potopu szwedzkiego. Jasnogórską twierdzę oblegały wówczas dziesięciokrotnie większe siły wroga, Szwedzi odstąpili jednak od szturm, co przypisywano wstawiennictwu Matki Bożej Częstochowskiej. Echa tych wydarzeń przywołano w przeddzień bitwy o Warszawę. Stanisław Stroński, redaktor naczelny dziennika „Rzeczpospolita” w artykule zawierającym krytyczną ocenę sytuacji militarno-politycznej, nawiązał także do słynnej pierwszej bitwy nad Marną stoczonej we wrześniu 1914 r. (zwanej we Francji „Cudem Marny”). *Pod Warszawą dziś może nas tylko cud uratować* – stwierdził w podsumowaniu. Jego kolega redakcyjny Adam Grzymala-Siedlecki, w opublikowanym później esej „Cud Wisły” napisał: *I cud ów stał się. Z łamów „Rzeczpospolitej” Cud Wisły, wkrótce przekształcony na „Cud nad Wisłą”, trafił do prasy krajowej i zagranicznej, literatury, na mównicę sejmową i ambonę świątę, a co za tym idzie, do powszechniej świadomości.*

12 października 1920 r. podpisano zawieszenia broni, a 18 marca 1921 r. zawarto traktat pokojowy ustalający granice między Polską i Radziecką Rosją, i regulujący stosunki między państwami.

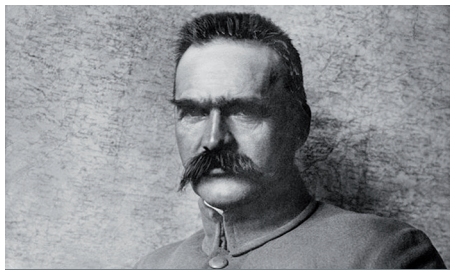
KŁOPOTY Z NAZWĄ

Bitwa Warszawska, bitwa na przedpolach Warszawy, a może Cud nad Wisłą? Za pierwszą, najczęściej stosowaną przez historyków nazwą przemawia fakt, że zdobycie Warszawy było jednym z ważniejszych celów bolszewików – zarówno w aspekcie strategicznym, jak i ideologicznym. 2 lipca Michaił Tuchaczewski, dowódca radzieckiego Frontu Zachodniego, wydając rozkaz

Polskie pozycje pod Miłosną w sierpniu 1920 r.

ofensywy na północy, wyraził to w słowach: *„...po trupie Polski wiedzie droga do ogólnego wszechświatowego pożaru. Na Wilno, Mińsk, Warszawę – marsz!”*. Część historyków zaleca jednak stosować nazwę „bitwa na przedpolach Warszawy”, przypominając, że działania wojenne w ramach tej bitwy były prowadzone na terenach oddalonych nawet o ponad 400 km od Warszawy, a sama stolica nie była terenem walk. W powszechnej świadomości funkcjonuje natomiast nazwa „Cud nad Wisłą”.

Józef Piłsudski

DOWÓDCY WOJSK POLSKICH

Marsz. Józef Klemens Piłsudski (1867–1935)

Naczelný wódz Polskich Sił Zbrojnych. Wraz z generałami Sosnkowskim, Rozwadowskim i Weygandem autor koncepcji bitwy (rozkaz nr 8358/III) zakładającej koncentrację wojsk i kontrofensywę znad rzeki Wieprz. Dowodzona przez niego Grupa Uderzeniowa 16 sierpnia zaatakowała nieosłonięte skrzydło Armii Czerwonej, wychodząc na jej tyły i zadając cios decydujący o losach całej batalii.

Gen. Tadeusz Jordan Rozwadowski (1866–1928)

Od 22 lipca 1920 r. szef Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. Po objęciu stanowiska przystąpił do przegrupowania znajdujących się w odwrocie wojsk polskich. Był współautorem koncepcji kontruderzenia. 9 sierpnia wydał słynny rozkaz nr 10 000, będący ostatecznym planem bitwy. W stosunku do pierwotnej koncepcji wprowadzono modyfikacje dotyczące wzmocnienia Frontu Północnego i realizacji przez 5 Armię zadań ofensywnych.

Gen. Władysław Eugeniusz Sikorski (1881–1943)

Dowódca 5 Armii, która odegrała ważną rolę w Bitwie Warszawskiej podczas walk nad Wkrą, na północ od Warszawy.

Gen. Józef Haller von Hallenburg (1873–1960)

Członek Rady Obrony Państwa (lipiec–sierpień 1920), 8 lipca objął funkcję Generalnego Inspektora Armii Ochotniczej. W sierpniu mianowany dowódcą Frontu Północnego składającego się z 5 Armii broniącej pozycję na północ od Warszawy, 1 Armii osłaniającej przedmoście warszawskie i 2 Armii rozwinętej na linii Wisły w kierunku Dębłina. W czasie Bitwy Warszawskiej Front Północny przyjął na siebie główne uderzenie wojsk bolszewickich.

Gen. Edward Śmigły-Rydz (1886–1941)

Podczas Bitwy Warszawskiej dowódca prawego skrzydła Grupy Uderzeniowej działającej znad Wieprza, następnie dowódca 2 Armii, która wyparła dwie armie bolszewickie i Korpus Kawalerii Gaja Bżyszkiana do Prus Wschodnich. Jego wojska odegrały decydującą rolę w bitwie niemeńskiej pod koniec września 1920 r.

Gen. Franciszek Latinik (1864–1949)

Podczas Bitwy Warszawskiej gubernator wojenny stolicy i dowódca 1 Armii Frontu Północnego odpierającego radzieckie uderzenie na Warszawę. Prowadził operację w rejonie Zegrza i Radzymina. W czasie działań pociągowych był dowódcą Grupy Operacyjnej w 6 Armii.

Gen. Leonard Wilhelm Skierski (1866–1940)

Dowódca 4 Armii wchodzącej w skład Frontu Środkowego. Kierował uderzeniem na flankę wojsk nieprzyjaciela, w celu rozbicia go i uniemożliwienie odwrotu.

Gen. Zygmunt Zieliński (1858–1925)

Dowódca 3 Armii, przeznaczonej do osłony Lubelszczyzny i do natarcia (wraz z 4 Armią) na flankę wojsk nieprzyjaciela.

- 1 Gmach dawnego Gimnazjum Praskiego im. Władysława IV
- 2 Działo – symbol walk młodzieży akademickiej
- 3 Grób Ignacego Skorupki – cmentarz Powązkowski (Stare Powązki)
- 4 Pomnik księdza Ignacego Skorupki
- 5 Muzeum Wojska Polskiego
- 6 Cmentarz Wojskowy na Powązkach
- 7 Grób Nieznanego Żołnierza
- 8 Kościół Matki Bożej Zwycięskiej na Kamionku
- 9 Kościół pw. Chrystusa Króla na Targówku
- 10 Kościół Matki Bożej Zwycięskiej w Rembertowie
- 11 Pomnik „Cudu nad Wisłą” na Bródnie
- 12 Muzeum Niepodległości

Warszawa 1920

Warszawa była centrum wydarzeń, jakie rozgrywały się w Polsce w 1920 r. Tu zapadały najważniejsze decyzje polityczne, militarne i społeczne i to właśnie zdobycie stolicy przez wojska bolszewickie miało być kluczem do zwycięstwa nad Polską. Miasto było bezpośrednim zapleczem działań wojennych, ważnym węzłem komunikacyjnym, ośrodkiem zaopatrzeniowym, a jednocześnie strategicznym celem najeźdźców.

Na przełomie czerwca i lipca sytuacja militarna Polski wydawała się katastrofalna. Brakowało pieniędzy na wyposażenie dla wojska, a dostawy zakupionego sprzętu opóźniały się. W Warszawie rosło napięcie polityczne, a część opinii publicznej otwarcie mówiła o przegranej wojnie.

Niektóre ze stronnictw politycznych otwarcie zarzucały Piłsudskiemu doprowadzenie Polski na skraj upadku. Przewrót wisiał w powietrzu, dlatego Piłsudski, wyjeżdżając 12 sierpnia do kwatery w Puławach, nakazał gen. Sosnkowskiemu szczególną czujność, a jednocześnie, na wypadek niepowodzenia polskiej kontrofensywy, złożył na ręce premiera Witosa pisemną dymisję z funkcji Naczelnika Państwa i Naczelnego Wodza.

Warszawę opuściła większość zagranicznych dyplomatów. Jednym z nielicznych, którzy pozostali, był nuncjusz papieski Ambrogio Achille Ratti, późniejszy papież Pius XI. Pesymistyczne nastroje potęgowały docierające do stolicy informacje o sukcesach bolszewików. W wielkiej ofensywie Armii Czerwonej rozpoczętej 4 lipca wojska Tuchaczewskiego przełamywały kolejne polskie pozycje obronne. 14 lipca zdobyły Wilno, 23 lipca Grodno, a 28 lipca Białystok. Tam właśnie 30 lipca powstał Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski, na którego czele stanęli Julian Marchlewski, Feliks Dzierżyński i Feliks Kon. Komitet miał być zaczątkiem przyszłego rządu Polskiej Republiki Radzieckiej.

www.warsawtour.pl

Punkty Warszawskiej Informacji Turystycznej

- Pałac Kultury i Nauki (wejście od strony ul. Emilii Plater)
- Rynek Starego Miasta 19/21/21a
- Lotnisko Chopina, terminal A, wejście 2

MOBILIZACJA W KRAJU

1 lipca powołano Radę Obrony Państwa, która miała podejmować decyzje we wszystkich sprawach dotyczących wojny. Zasiadający w Radzie przedstawiciele rządu, sejmu i ważniejszych partii politycznych za jedną z najistotniejszych kwestii uznali ochotniczy zaciąg do wojska.

Plakat propagujący zaciąg do wojska

24 lipca premier Władysław Grabski, po miesiącu rządów, podał się do dymisji. Utworzony po ustąpieniu jego gabinetu rząd koalicyjny z Wincentym Witosem i Ignacym Daszyńskim na czele powołał Inspektorat Armii Ochotniczej z gen. Józefem Hallerem jako dowódcą. Ogłoszono ochotniczy zaciąg do wojska.

DYPLMATYCZNA PORAZKA GRABSKIEGO

10 lipca 1920 r. na konferencji mocarstw w belgijskim Spa premier Władysław Grabski, w zamian za obietnicę mediacji z bolszewikami, przystał na upokarzające dla Polski warunki. Zgodził się na wycofanie polskich wojsk na linię Curzona, oddanie Wilna Litwie oraz niekorzystne decyzje w sprawie podziału Śląska Cieszyńskiego, Orawy, Spisza i kontroli nad Gdańskiem. W zamian uzyskał obietnicę skierowania do Warszawy misji wojskowo-dyplomatycznej oraz dostaw amunicji z Zachodu.

POSTAWA MIESZKAŃCÓW

Mieszkańcy Warszawy, rozumiejąc powagę sytuacji, zasilali szeregi walczących i zgłaszali gotowość do podejmowania wszelkich innych działań mających na celu odparcie wroga. Na murach stolicy pojawiały się odezwy i plakaty nawołujące do wstępowania w szeregi Armii Ochotniczej, organizowano wiece i manifestacje patriotyczne. Episkopat Polski, gorliwie wspierający działania władz cywilnych i wojskowych, nawoływał do obrony kraju, a w kościołach odprawiano msze za ojczyznę.

Na apel Rady Miasta wzywający do ochotniczego wstępowania do armii jako jedni z pierwszych odpowiedzieli studenci. 7 lipca podczas wiecu na Uniwersytecie Warszawskim powołano Ligę Akademicką Obrony Państwa oraz podjęto decyzję o zawieszeniu zajęć i wstępowaniu do armii. Zdolnych do walki na froncie ochotników kierowano partiami do obozu szkoleniowego w Rembertowie.

13 sierpnia Edgar Vincent d'Abernon, brytyjski polityk i dyplomata, szef alianckiej misji sojuszniczej w Polsce, zapisał: *Brak wszelkiej paniki wśród szerokiej mas ludności jest wprost niezwykły. (...) Warszawa tylekroć była już okupowana przez obce wojska, że grożące jej dzisiaj niebezpieczeństwo nie wywołuje wśród mieszkańców ani podniecenia, ani paniki, spotykanej w miastach, które nie doświadczyły jeszcze zbrojnych nieprzyjacielskich podbojów.*

Inicjatywę podjęły także Liga Młodzieży Polskiej, stołeczne oddziały Związku Harcerstwa Polskiego, Towarzystwa „Sokół” i wiele innych organizacji. Wyrazem zaangażowania warszawskich artystów było utworzenie Komisji Mobilizacyjnej Związków Artystycznych i Literackich dla Obrony Państwa. Wielu twórców, m.in. Stefana Żeromskiego, Kornela Makuszyńskiego i Ludwika Solkiego, skierowano do oddziału zajmującego się propagandą.

8 lipca przedstawiciele 216 organizacji społecznych zgromadzeni w pałacu Namiestnikowskim powołali Obywatelski Komitet Wykonawczy Obrony Państwa pod przewodnictwem gen. Józefa Hallera.

W pierwszej połowie lipca władze miejskie rozpoczęły tworzenie Straży Obywatelskiej, która pod koniec miesiąca liczyła 4 tys. osób. Jej działalność koncentrowała się na zapewnianiu porządku publicznego, opiece nad rannymi oraz zbiórkach darów dla żołnierzy na froncie. Organizacją działań na rzecz obrony kraju zajęła się Rada Obrony Stolicy. 6 sierpnia wojskowy gubernator Warszawy gen. Franciszek Latinik wezwał ludność do zachowania bezwzględnego posłuszeństwa rozporządzeniom władz, a 10 sierpnia ogłosił stan oblężenia miasta.

16 sierpnia rozpoczęła się polska kontrofensywa znad Wieprza, która wkrótce rozstrzygnęła o losach Bitwy Warszawskiej.

Postawę mieszkańców stolicy docenił Józef Piłsudski. W maju 1921 r. w wypowiedzi dla „Kurierza Porannego” wyraził to w słowach: *Warszawa swoją postawą, spokojem i wiarą ułatwiła żołnierzowi zadanie i pomogła w zwycięstwie. Bowiem walka o Warszawę, walka o miasto – była rzeczą najtrudniejszą, gdyż o zwycięstwie stanowiło tu właśnie zachowanie się obywateli. I Warszawa nie zawiodła.*

MIEJSCA PAMIĘCI

1 Gmach dawnego Gimnazjum Praskiego

Gmach, mieszczący dziś Zespół Szkół nr 15 (ul. Jagiellońska 38), powstał w 1907 r. jako nowa siedziba założonego w 1885 r. męskiego Gimnazjum Praskiego. W 1915 r. szkole nadano imię Władysława IV. Od czerwca do sierpnia 1920 r. działał tu punkt werbunkowy, w którym formował się 1 Batalion 236 Ochotniczego Pułku Piechoty, włączony później do 36 Pułku Piechoty Legii Akademickiej. To właśnie stąd oddziały pod dowództwem ppor. St. Matarewicza

Tablica pamiątkowa na gmachu szkoły

z kapelanem ks. Ignacym Skorupką wyruszyły do zwycięskiego boju pod Ossowem. O wydarzeniu tym przypomina tablica pamiątkowa na fasadzie budynku.

2 Działo-symbol na terenie Uniwersytetu Warszawskiego

4 marca 1921 r. do Warszawy powrócił 36 Pułk Piechoty Legii Akademickiej złożony ze studentów warszawskich uczelni, który uformował się na terenie uniwersytetu w listopadzie 1918 r. Pułk ten walczył pod Lwowem, a w czasie wojny polsko-bolszewickiej

Działo - symbol walk młodzieży akademickiej

! BOHATERSKI KAPELAN

Ignacy Jan Skorupka (1893–1920) urodził się w Warszawie, w robotniczej rodzinie o patriotycznych tradycjach (jego matka była córką powstańca styczniowego). W 1916 r. przyjął święcenia kapłańskie, a w 1919 r. rozpoczął pracę w kurii warszawskiej. Zdobył uznanie jako zdolny, głoszący płomienne kazania kaznodzieja, przede wszystkim jednak wyróżniał się znakomitą kontaktem z młodzieżą. 8 sierpnia na własną prośbę został mianowany kapelanem 236 Pułku Piechoty Armii Ochotniczej, by nieść duchowe wsparcie młodym ochotnikom – uczniom i studentom. Wraz z nimi wyruszył pod Ossów, gdzie 14 sierpnia zginął.

Ksiądz Ignacy Skorupka stał się symbolem poświęcenia i zaangażowania Polaków walczących w Bitwie Warszawskiej. Mit jego bohaterskiej śmierci utrwalił m.in. Jerzy Kossak, na obrazie przedstawiającym księdza, który z krzyżem w dłoni idzie w pierwszym szeregu na wroga. Ciało bohatera przewieziono do Warszawy. 17 sierpnia w kościele garnizonowym przy ul. Długiej, a następnie na cmentarzu Powązkowskim odbyły się uroczystości pogrzebowe, które przerodziły się w wielką patriotyczną manifestację. Gen. Józef Haller uhonorował bohaterskiego kapelana nadanym pośmiertnie Krzyżem Wirtuti Militari V klasy.

na przedpolach stolicy. O bohaterstwie młodzieży akademickiej przypomina działo na tyłach pałacu Kazimierzowskiego, opatrzone tabliczką, na której widnieje napis: *Działo-symbol walk młodzieży akademickiej o niepodległość w latach 1918–1920 przywrócone społeczności akademickiej 15.VIII.1990 r. Jest ono nawiązaniem do tradycji międzywojnia, kiedy to na miejscu stanowiska ogniowego artylerii podczas „Cudu nad Wisłą” ustawiono 10.I.1921 r. podobne działo zdobyte na wrogu przez studentów-żołnierzy.*

Miejsca upamiętniające ks. Ignacego Skorupkę

3 **Grób Ignacego Skorupki** znajduje się na cmentarzu Powązkowskim, zwanym zwyczajowo Starymi Powązkami (ul. Powązkowska 1), w kwaterze 244. Kolejnym miejscem zasługującym na uwagę jest bazylika katedralna św. Michała Archanioła i św. Floriana na pl. Weteranów 1863 r., zbudowana na przełomie XIX i XX w. według projektu Józefa Piusa Dziekońskiego w stylu nawiązującym do tzw. gotyku nadwiślańskiego. Przed świątynią wznosi się **4** **pomnik** autorstwa Andrzeja Renesa,

odslonięty w sierpniu 2005 r. Pełna ekspresji rzeźba przedstawia księdza Skorupkę trzymającego krzyż w lewej ręce, a prawą wskazującego kierunek ataku.

Wymowne pamiątki po bohaterskim kapelanie – krzyż, stulę, czapkę z orzełkiem oraz krzyż Wirtuti Militari – można obejrzeć w skromnej gablotce w **5** **Muzeum Wojska Polskiego**.

Pomnik księdza Ignacego Skorupki na pl. Weteranów 1863 r. w Warszawie

6 Cmentarz Wojskowy na Powązkach

Cmentarz (ul. Powązkowska 43–45), zwany także Powązkami Wojskowymi, powstał w 1912 r. dla potrzeb carskiego garnizonu wojskowego. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości powiększono go, nadając mu przy tym nowy kształt. W 1921 r. pochowano tu polskich żołnierzy poległych w czasie I wojny światowej, a także w wojnie polsko-bolszewickiej 1919–1920 r., a w 1929 r. ku ich pamięci wzniesiono pomnik Orłąt Polskich (w kwaterze B-11) w formie kolumny zwieńczonej rzeźbą orła i krzyżem. Reliefy na tablicach u podstawy pomnika przedstawiają sceny z walk. Na jednej z nich uwieczniono postać ks. Ignacego Skorupki, na drugiej Józefa Piłsudskiego. Na cokole widnieje

Pomnik Orłąt Polskich na Powązkach Wojskowych

napis: *Orłętom Polskim poległym w obronie Warszawy w czasie najazdu bolszewickiego roku 1920. Wdzięczni rodacy.*

7 Grób Nieznanego Żołnierza

Grób Nieznanego Żołnierza (pl. Piłsudskiego), odsłonięty w 1925 r., jest wyrazem hołdu narodu dla wszystkich,

Święto Wojska Polskiego, zwane także Świętem Żołnierza, ustanowiono dla uczczenia walk toczonych w 1920 r. Data została wybrana nieprzypadkowo – 15 sierpnia symbolizuje zwycięstwo w Bitwie Warszawskiej, w tym bowiem dniu pierwsze polskie oddziały przekroczyły rzekę Wieprz w rejonie Kocka, rozpoczynając tym samym zwycięską kontrofensywę.

O święcie tym pamiętano także w czasach okupacji, oficjalnie obchodzono je także po II wojnie światowej, do 1947 r., później władza ludowa ogłosiła 12 października Dniem Wojska Polskiego. W latach 1990–1992 dzień polskiego oręża świętowano w rocznice uchwalenia Konstytucji 3 Maja. W 1992 r. na mocy ustawy sejmowej przywrócono obchody tego święta w dniu 15 sierpnia.

którzy oddali życie za ojczyznę. Prochy pierwszego nieznanego żołnierza sprowadzono tu z cmentarza Obrońców Lwowa (zwanego także Cmentarzem Orłąt Lwowskich) 2 listopada 1925 r. Pierwotnie grób upamiętniał żołnierzy polskich walczących w I wojnie światowej oraz w wojnie polsko-bolszewickiej. Spośród 35 bitew wymienionych na tablicach pamiątkowych aż 18 rozegrało się właśnie podczas tej wojny. Po II wojnie światowej tablice dotyczące 1920 r. trafiły do magazynów Muzeum Wojska Polskiego, dopiero w 1990 r. wróciły na dawne miejsce. Odsłonięto też nowe, upamiętniające najważniejsze bitwy w historii Polski.

8 Kościół pw. Matki Bożej Zwycięskiej na Kamionku

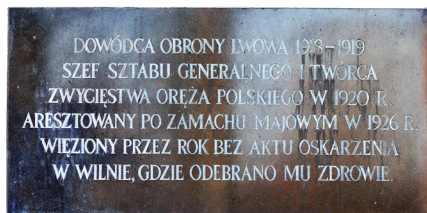
Świątynia (ul. Grochowska 365), wznosi się w miejscu, gdzie do XVIII w. stał najstarszy kościół na Pradze, a później kaplica cmentarna, od 1917 r. pełniąca rolę kościoła parafialnego. 13 sierpnia 1920 r. ks. Ignacy Skorupka odprawił tu mszę świętą i spowiadał żołnierzy 236 Pułku Piechoty.

Ukończona w 1931 r. świątynia – wotum mieszkańców stolicy za zwycięstwo w Bitwie Warszawskiej – została

Kościół na Kamionku

zaprojektowana przez Konstantego Jakimowicza w stylu modernistycznym z elementami romanizmu. Tablica na fasadzie upamiętnia gen. Tadeusza Jordana Rozwadowskiego, dowódcę obrony Lwowa w latach 1918–1919 i szefa Sztabu Generalnego podczas Bitwy Warszawskiej. W ołtarzu głównym widnieje

Tablica upamiętniająca gen. Rozwadowskiego na fasadzie kościoła na Kamionku

tryptyk Bronisława Wiśniewskiego, przedstawiający Matkę Bożą Zwycięską, której dziękczynny hołd składają święci Andrzej Bobola i Stanisław Kostka (skrzydło lewe) oraz nuncjusz apostolski arcybiskup Achilles Ratti i ks. Ignacy Skorupka (skrzydło prawe). W tle widnieją sceny z bitwy pod Radzyminem.

9 Kościół pw. Chrystusa Króla na Targówku

Budowana od lat 30. XX w. do 1953 r. świątynia – wotum za „Cud Nad Wisłą”, to jednocześnie pomnik ku czci poległych w obronie ojczyzny. Architektura trójnawowej budowli, zaprojektowanej przez Bronisława Colony-Czosnowskiego, nawiązuje do średniowiecznych kościołów Lombardii. Pierwotny projekt zakładał także budowę wysokiej dzwonnicy z tabliczkami z nazwiskami poległych w wojnie polsko-bolszewickiej (ul. Tykocińska 27/35).

10 Kościół pw. Matki Bożej Zwycięskiej w Rembertowie

Trzeci z kościołów wotywnych upamiętniających zwycięstwo w Bitwie Warszawskiej to neobarokowa świątynia wznoszona w latach 1928–1954 według projektu Wiesława Kononowicza (ul. Grzybowska 1). W kaplicy bocznej widnieje obraz przedstawiający Matkę Bożą w otoczeniu świętych patronów Polski modlących się o zwycięstwo w 1920 r. Przed kościołem uwagę przyciąga oryginalny pomnik odsłonięty w 1996 r. Tworzą go umieszczone na postumentach tablice z nazwiskami dowódców i bohaterów wojny polsko-bolszewickiej, połączone murkiem, na którym widnieją tabliczki z miejscami i datami walk z lat 1919–1920.

11 Pomnik „Cudu nad Wisłą” na Bródnie

Ufundowany przez mieszkańców Nowego Bródna pomnik, odsłonięty 15 sierpnia 1925 r., składa się z osadzonego na cokole stalowego krzyża oraz płyty z piaskowca (ul. Piotra Wysockiego 49).

Pomnik upamiętniający wojnę polsko-bolszewicką przed kościołem w Rembertowie

12 Muzeum Niepodległości

Muzeum powstało w 1990 r., a jego główną siedzibą jest pałac Przebendowskich/Radziwiłłów, gdzie w latach 1955–1989 mieściło się Muzeum Lenina. Właśnie tutaj można obejrzeć wystawę „Polonia Restituta

Polski i sowiecki plakat propagandowy z 1920 r. ze zbiorów Muzeum Niepodległości

! EWANGELIA Z CYTADELI

15 sierpnia, w dniu, w którym polskie wojska odbiły Radzymin, polski wywiad rozszyfrował depezę Michaiła Tuchaczewskiego przeznaczoną dla dowódców 4 Armii. Dowódca Frontu Zachodniego odwoływał w niej rozkaz forsowania Wisły między Toruniem a Płockiem, rozkazywał natomiast, by wojska zawróciły i uderzyły na 5 Armię gen. Sikorskiego walczącą pod Nasielskiem. 17 sierpnia z kolejnego przechwyconego meldunku Polacy wynioskowali, że rozkaz ów nie dotarł do dowództwa bolszewickiej armii. Zdecydowano się na dywersję radiową – przez dwie doby warszawska radiostacja nadawała z Cytadeli Ewangelię św. Jana, na tych samych falach, na których pracowała radiostacja sowiecka. Tymczasem wojska Sikorskiego zdobyły przewagę w boju z 3 i 15 Armią bolszewicką, a gdy w końcu 4 Armia zawróciła, było już za późno, by zmienić wynik bitwy.

– O niepodległość i granice 1914–1921”, prezentującą wydarzenia, które doprowadziły do odrodzenia Polski po zaborach w 1918 r. Zgromadzono tu także materiały i eksponaty dotyczące pierwszych lat niepodległości, a wśród nich te związane z wojną polsko-bolszewicką.

www.muzeum-niepodleglosci.pl

Muzeum Niepodległości

Al. Solidarności 62

tel. 22 826 90 91

Fragment obrazu Jerzego Kossaka „Cud nad Wisłą”

Mazowsze 1920

Podczas wojny polsko-bolszewickiej Mazowsze było areną zaciętych walk. Bitwa Warszawska, która wbrew temu, co sugeruje nazwa, toczyła się na terenach oddalonych od stolicy – nieraz o dziesiątki, a nawet setki kilometrów – składała się z wielu dramatycznych wojennych epizodów: starć, potyczek, ataków i odwrótów, kontrataków i działań, których celem była obrona zajmowanych pozycji. Odniesione zwycięstwo przesądziło o wyniku wojny. Zdaniem niektórych historyków zadecydowało nie tylko o losach Polski, ale i całej Europy. Na kolejnych stronach przedstawiono najważniejsze miejsca związane z Bitwą Warszawską.

2 OSSÓW

14 sierpnia 1920 r. pod Ossowem rozegrała się batalia uznana za jedno z najważniejszych wydarzeń Bitwy Warszawskiej. To właśnie tutaj, w niewielkiej wsi na Równinie Wołomińskiej, około 20 km od centrum Warszawy Polacy zdolali powstrzymać marsz bolszewików na stolicę.

13 sierpnia 1920 r. wojska radzieckie zajęły wieś Leśniakowiznę, tym samym otwierając sobie drogę do Ossowa. W polskiej linii obrony powstała znacząca luka, którą próbowano zapelnąć batalionami piechoty broniącymi

Kapliczki i krzyże przydrożne są charakterystycznym elementem krajobrazu Mazowsza. To pomniki sakralnej kultury i jednocześnie pamiętki historii. W miejscach związanych z Bitwą Warszawską można je zobaczyć szczególnie na terenach wiejskich. Były stawiane przez miejscową ludność dla upamiętnienia męczeńskiej śmierci Polaków lub w podzięce za zwycięstwo nad bolszewikami. Przykładem jest kapliczka w Nadliwiu w gminie Jadów (na zdjęciu obok). W lipcu 1920 r. mieszkańcy opuścili miejscowość w obawie przed okrucieństwem sowieńców. Po

powrocie w podzięce za zwycięstwo pobudowali kapliczkę. O tym, że mieli się czego obawiać świadczą wydarzenia jakie rozegrały się w pobliskim Rybieniu Leśnym, kiedy to 17 sierpnia 1920 r. członkowie bolszewickiej tajnej policji politycznej bestialsko zamordowali trzech cywilów i czterech żołnierzy Wojska Polskiego z 10 Dywizji Piechoty.

Centrum Informacji Turystyczno-Historycznej w Ossowie

poobliskiego Rembertowa, sowieców udało się jednak zatrzymać tylko na kilka godzin. Następnego dnia o świcie z Leśniakowizny na Ossów ruszyły dwa bolszewickie pułki. W obronie Ossowa stanęły dwa polskie bataliony. Przy trzykrotnej przewadze liczebnej sowieci zepchnęli Polaków na południe, w kierunku Rembertowa, a kontratakujący z Ossowa kolejny polski batalion nie zdołał powstrzymać agresorów. W obliczu dramatycznej sytuacji polskie dowództwo zdecydowało się na skierowanie do boju ostatnich rezerw złożonych z kilku kompanii ochotników z Warszawy, zorganizowanych na krótko przed bitwą. Żołnierzom, rekrutującym się głównie spośród młodzieży szkół średnich i harcerzy, brakowało odpowiedniego wykształcenia bojowego. Dwie pierwsze kompanie ochotników ruszyły do walki rankiem o godz. 5.30.

W trakcie ciężkich walk w Ossowie zabudowania wsi przechodziły

z rąk do rąk. Bolszewicy nie zdołali wykorzystać swej przewagi. Kilukrotnie wypierali obrońców z zajmowanych stanowisk, ale Polacy natychmiast kontratakowali, odzyskując pozycje. Podczas walk jeden z pocisków bolszewickich karabinów

nie spodziewali się Polaków, czyli znad rzeki Długiej. Kiedy oddziały polskie podeszły pod linie nieprzyjaciela, sowieci w panice wycofywali się do Ossowa, tam jednak, pod ostrzałem polskiej artylerii, nie mieli szans na zorganizowanie punktów obrony. Kiedy w poplochu opuszczali wieś, polscy żołnierze ruszyli błyskawicznie w pościg, rozbijając ich oddziały. Rozproszenie bolszewickich pułków umożliwiło Polakom odtworzenie linii obronnych w Leśniakowiznie.

Symboliczne krzyże i pomniki

W Ossowie o Bitwie Warszawskiej przypomina krzyż wskazujący miejsce śmierci ks. Ignacego Skorupki. Przed szkołą podstawową wznosi się pomnik bohaterskiego kapelana, a przy ul. Materewicza, w pobliżu chałupy, do której po bitwie przenie-

Pomnik ku czci księdza Ignacego Skorupki w Ossowie

siono jego ciało, znajduje się poświęcony mu obelisk. Drewniany krzyż przy tej samej ulicy wyznacza punkt, do którego w czasie bitwy doszli bolszewicy. Kolejny

Cmentarz wojenny

Cmentarz Poległych w Bitwie Warszawskiej to miejsce pamięci, gdzie w dziewięciu mogiłach (ośmiu zbiorowych i jednej pojedynczej) pochowano około 50 żołnierzy; wielu spośród nich miało nie więcej niż 18 lat. Pamięć walczących pod Ossowem przywołuje także pomnik z 1924 r. oraz obelisk z 1929 r. z nazwiskami poległych i napisem: *14 sierpnia 1920 r. Siedemkroć odpieraliśmy hordy bolszewickie i tu padliśmy u wrót stolicy a wróg odstąpił...* Przy wejściu na cmentarz wznosi się pomnik Józefa Hallera.

Kaplica Matki Bożej Zwycięskiej

Tuż przy cmentarzu, w kaplicy zbudowanej w 1928 r. według projektu Brunona Zborowskiego, warto zobaczyć kopię obrazu Jerzego Kossaka „Cud nad Wisłą”, ukazującego walki w Ossowie. W centrum obrazu wyróżnia się postać Ignacego Skorupki zagrzewającego żołnierzy do walki. Ostatnie chwile bohatera przedstawia też fresk autorstwa Manuelei Kornackiej. O wydarzeniach z 1920 r. przypominają wyeksponowane na ścianach kaplicy listy, fotografie i biogramy uczestników Bitwy Warszawskiej, a także tablice na froncie kaplicy ku czci ks. Ignacego Skorupki oraz żołnierzy poległych w bitwie.

Krzyż na miejscu śmierci księdza Ignacego Skorupki

krzyż – u zbiegu ulicy i drogi wiodącej na cmentarz – upamiętnia miejsce, gdzie po bitwie składano ciała poległych. W Ossowie jest też pomnik nagrobny w formie prawosławnego krzyża, postawiony na zbiorowej mogile żołnierzy bolszewickich, którzy zginęli w walkach.

Kaplica Matki Boskiej Zwycięskiej i pomnik gen. Józefa Hallera

Jeden z plakatów propagandowych na ekspozycji w Ossowie

Centrum Informacji Turystyczno-Historycznej

Uzupełnieniem wycieczki śladami Bitwy Warszawskiej w okolicach Ossowa jest wizyta w Centrum Informacji Turystyczno-Historycznej, prowadzonym przez Samorządową Instytucję Kultury „Park Kulturowy – Ossów Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku”. Centrum mieści się w niewielkim pawilonie, gdzie za pomocą multimedii prezentowane są materiały archiwalne poświęcone Bitwie Warszawskiej i wojnie polsko-bolszewickiej. Zwiedzający mają do dyspozycji ekrany dotykowe,

Wnętrze Centrum Informacji
Turystyczno-Historycznej w Ossowie

infokiosk, wirtualnego prezentera, kabiny odsłuchowe z nagraniami relacji świadków historii oraz inne interesujące archiwalne materiały audio. Dużym zainteresowaniem cieszy się 40-minutowy film dokumentalny „Zwycięstwo 1920”, składający się z wypowiedzi autorytetów w dziedzinie historii, osobistości świata filmu i członków rodziny ks. Ignacego Skorupki. Film uatrakcyjniają nagrania sekwencji walki w wykonaniu rekonstruktorów. W Centrum organizowane są lekcje muzealne, wykłady i konferencje.

ROZCZNICA BITWY

Corocznie w Ossowie organizowane są uroczyste obchody wydarzeń 1920 r. Stałym elementem programu są odbywające się 15 sierpnia, widowiskowe i cieszące się dużą popularnością rekonstrukcje historyczne.

www.ossow1920.pl

**Samorządowa Instytucja Kultury
„Park Kulturowy Ossów
Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku”**

ul. Matarewicza 148
tel. 22 209 50 78

w pobliżu

KOBYŁKA

Bazylika Świętej Trójcy w Kobylce

Kościół, wzniesiony w latach 1736–1740 według projektu włoskiego architekta Guida Longhi, należy do najcenniejszych zabytków późnobarokowych w Polsce. We wnętrzu uwagę przyciąga bogato zdobione prezbiterium, monumentalny ołtarz, oryginalna chrzcielnica z końca XIX w. i organy. Szczególnie ciekawie prezentują się freski zdobiące zarówno wnętrze świątyni, jak i mury zewnętrzne (stacje Męki Pańskiej).

Fasada bazyliki Świętej Trójcy w Kobylce

POCIĄGI PANCERNE W BITWIE WARSZAWSKIEJ

W bitwie brały udział trzy pociągi: „Paderewski”, „Danuta” i „Mściciel”. Początkowo działały w rejonie Wołomina, przyczyniając się do zwycięstwa pod Ossowem. 17 sierpnia 1920 r. wykorzystano je podczas kontruderzenia i wyzwalania Mińska Mazowieckiego.

w pobliżu

Ekspozycja dotycząca filmu „1920 Bitwa Warszawska” w Muzeum w Zielonce

ZIELONKA

Muzeum Historii Filmów Jerzego Hoffmana w Zielonce

Miejsce to z pewnością odwiedzą miłośnicy „Trylogii” Henryka Sienkiewicza oraz twórczości Jerzego Hoffmana. Muzeum mieści się w dworku zaprojektowanym na podstawie opisów siedziby Kurcewiczów w Rozłogach z powieści „Ogniem i Mieczem”. Można tu obejrzeć pamiątki z planu filmów Hoffmana, m.in. kostiumy, rekwizyty, broń, a także zdjęcia. Na uwagę zasługują też eksponaty związane z filmem „1920 Bitwa Warszawska”.

www.hoteltrylogia.pl
ul. Poniatowskiego 46
tel. 22 771 82 24

UZBROJENIE WOJSK POLSKICH PODZAS BITWY WARSZAWSKIEJ

Podstawą uzbrojenia odradzającego się w 1918 r. Wojska Polskiego były zapasy przejęte po armiach zaborczych – niemieckiej i austro-węgierskiej – oraz broń, z którą przybyli do Polski oddziały gen. Hallera. W 1919 r. dokonano dość dużych zakupów broni we Francji.

Podstawowym uzbrojeniem polskiego piechura w 1920 r. był karabin powtarzalny. Najczęstszymi typami były niemiecki Mauser, austriacki Manlicher oraz rosyjski Mosin. W użyciu było też dużo karabinów francuskich Label-Berthier, w które uzbrojona była Błękitna Armia. Najpopularniejszą bronią

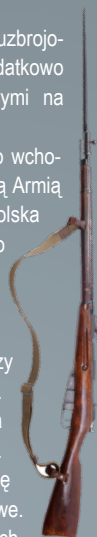
wsparcia był karabin maszynowy Maxim, w większości pochodzący ze zdobywczy wojennych.

Żołnierze dysponowali też karabinami maszynowymi po armii austro-węgierskiej i z zasobów francuskich. Decydującą rolę w rozbiciu bolszewickiej Armii

Konnej odegrała polska kawaleria uzbrojona w karabiny, szable i lance. Dodatkowo dysponowała karabinami maszynowymi na taczankach.

W skład uzbrojenia Wojska Polskiego wchodziły również przybyłe wraz z Błękitną Armią gen. Hallera czołgi Renault FT 1917. Polska posiadała 120 tych lekkich czołgów, co stanowiło czwartą siłę pancerną na świecie. W użyciu były też konstruowane w Polsce samochody pancerne Ford Tf-c, zdobywcze rosyjskie wozy Jeffery-Poplawko i brytyjskie Austiny. Podstawową bronią artylerii była francuska armata polowa Schneider. Na stanie naszej armii znajdowały się także stumilimetrowe haubice polowe. Wojsko Polskie używało też niemieckich, francuskich i brytyjskich moździercy.

Oczywiście nie są to wszystkie rodzaje i typy uzbrojenia wykorzystywane przez armię polską. Należy jednak podkreślić, że w konsekwencji ogromnej różnorodności sprzętu, zapewnienie sprawnego zaopatrzenia oddziałów w amunicję czy też w części zamienne, było prawdziwym wyzwaniem.

3 RADZYMIN

Bitwa o Radzymin

13 sierpnia zgrupowane pod Radzyminem dywizje bolszewickie uderzyły na miasto. Polacy zdołali odeprzeć pierwszy atak, ale podczas kolejnego, przeprowadzonego tego samego dnia, sowieci przerwali pierwszą linię polskiej obrony i zdobyli miasto. 14 sierpnia po brawurowym ataku polskie oddziały odbiły Radzymin, sukces okazał się jednak krótkotrwały. Wojska bolszewickie przerwały drugą linię obrony i ponownie zdobyły miejscowość. Tym samym droga do stolicy została otwarta. Od mostu na Wiśle sowiektów dzieliło już tylko 15 km. Rankiem 15 sierpnia ruszyła kolejna kontrofensywa polskich jednostek, a wieczorem, po ciężkich walkach, Radzymin został wyzwolony.

16 sierpnia polskie dywizje w natarciu w rejonie Radzymina przełamały pozycje sowieckie. Bitwa dobiegła końca. Tuż po zwycięstwie w Radzyminie odbyła się uroczystość, podczas której dowódca Frontu Północnego gen. Józef Haller odznaczył żołnierzy za wybitne czyny bojowe.

Cmentarz Żołnierzy Polskich 1920 r.

Oddalony o 2 km od centrum miasta cmentarz wojskowy to jedno z najważniejszych miejsc pamięci o wojnie 1920 r. W czterech zbiorowych mogiłach spoczywają tu żołnierze, którzy ponieśli śmierć pod Radzyminem, Nieporętem i Mokrem. Na bramie wejściowej wmurowano tablice pamiątkowe ku czci walczących o miasto. Po obu stronach głównej alei cmentarza znajdują się kwatery

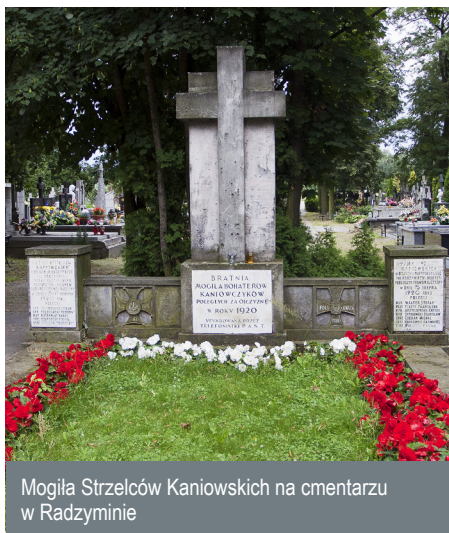
Kaplica na Cmentarzu Żołnierzy Polskich w Radzyminie

ze zbiorowymi grobami nieznanych żołnierzy poległych w sierpniu 1920 r. W głębi alei są dwie mogiły Kaniowszczyków – 28, 29 i 30 Pułku Strzelców Kaniowskich. W kaplicy cmentarnej po prawej stronie alei można zobaczyć kopię obrazu Matki Bożej Ostrobramskiej, pamiątkowe tablice poświęcone pamięci poległych oraz urny z ziemią z Katynia i cmentarzy żołnierzy polskich 1920 r. w Grodnie, Nowogródku i Wołkowysku.

Fasadę kaplicy zdobi fresk przedstawiający żołnierzy polskich w natarciu, a także wmurowane popiersie Jana Pawła II i tablica ze słowami Papieża wypowiedzianymi w czasie wizyty na cmentarzu w 1999 r.

Droga Golgoty Narodu Polskiego

Pod tą nazwą kryje się promenada łącząca kolegiatę Przemienienia Pańskiego w Radzyminie z cmentarzem Żołnierzy Polskich 1920 r. Powstała jako wotum dziękczynne za wizytę Jana Pawła II. Inspiracją były słowa prymasa Stefana Wyszyńskiego, który w 1973 r. podczas uroczystości 500-lecia radzymańskiej parafii nazwał szosę warszawską Drogą Golgoty Narodu Polskiego. Prymas Tysiąclecia odniósł się do wydarzeń z sierpnia 1920 r., kiedy to wzdłuż szosy warszawskiej polskie pułki piechoty rozwijały swe tyraliery. Szosą przewożono też rannych żołnierzy do szpitali polowych. Przy Drodze Golgoty Narodu Polskiego ustawiono repliki Krzyży Wirtuti Militari, upamiętniające żołnierzy pułków Wojska Polskiego, mieszkańców Radzymina i wybitnych dowódców związanych z bitwą o Radzymin. Na końcu Drogi Golgoty, w miejscu dawnego dworca kolei wąskotorowej, stoi pomnik kolejarzy, którzy podczas bitwy wspierali walczących Polaków, m.in. przewożąc żołnierzy do szpitali polowych w Pustelniku i Markach.

Mogiła Strzelców Kaniowskich na cmentarzu w Radzyminie

Jeden z krzyży na Drodze Golgoty Narodu Polskiego w Radzyminie

www.radzymin.pl

WIZYTA JANA PAWŁA II

13 czerwca 1999 r. Jan Paweł II modlił się na cmentarzu Żołnierzy Polskich 1920 r. w Radzyminie. Spotkał się również z żyjącymi bohaterami wojny polsko-bolszewickiej, by złożyć im hold i podziękowanie. Zwracając się do zgromadzonych na cmentarzu, powiedział: *Wicie, że urodziłem się w roku 1920, w maju, w tym czasie, kiedy bolszewicy szli na Warszawę. I dlatego noszę w sobie od*

urodzenia wielki dług w stosunku do tych, którzy wówczas podjęli walkę z najeźdźcą i zwyciężyli, płacąc za to swoim życiem. Tutaj, na tym cmentarzu, spoczywają ich doczesne szczątki. Przybywam tu z wielką wdzięcznością, jak gdyby spłacając dług za to, co od nich otrzymałem.

ZAMOSTKI WÓLCZYŃSKIE Manewr Pogonowskiego

W nocy z 14 na 15 sierpnia 1920 r. wojska bolszewickie znajdowały się zaledwie 15 km od Warszawy. Po między polskimi dywizjami broniącymi stolicy powstała luka. Do odbicia Radzymina z rąk sowiektów wyznaczono 28 Pułk Strzelców Kaniowskich. Zgodnie z rozkazem przekazany dowodzącemu pułkiem porucznikowi Stefanowi Pogonowskiemu atak na bolszewików miał nastąpić rankiem 15 sierpnia.

Obelisk z Zamostkach Wólczyńskich

Późnym wieczorem, usłyszawszy strzelaninę w polskich placówkach obronnych, Pogonowski na czele swego batalionu wyruszył w kierunku walk, a w okolicach Wólki Radzyminskiej zaatakował sowieckie oddziały zmierzające do Warszawy. Manewr ten wywołał panikę wśród bolszewików, a w konsekwencji ich odwrót. Porucznik Pogonowski poległ na polu bitwy, prowadząc swój batalion do ataku. Pośmiertnie odznaczono go Krzyżem Virtuti Militari i awansowano do stopnia kapitana. W miejscu bitwy, między Wólką Radzyminską a Zamostkami Wólczyńskimi wzniesiono obelisk upamiętniający jego bohaterstwo.

Twierdza Modlin, spichlerz

4 TWIERDZA MODLIN

Twierdza Modlin, należąca do największych i najlepiej zachowanych w Polsce, wznosi się przy ujściu Narwi do Wisły. Strategiczne walory tego miejsca docenił już król Karol X Gustaw, który w 1656 r., podczas potopu szwedzkiego, założył tu ufortyfikowany obóz. W 1806 r. Napoleon Bonaparte zlecił budowę cytadeli, którą na przestrzeni XIX stulecia kilkakrotnie modernizowano i rozbudowywano. Stacjonowały tu załogi polskie (Księstwa Warszawskiego, Królestwa Polskiego, Rzeczypospolitej), francuskie, saskie, wirtem-

berskie, rosyjskie i niemieckie. Twierdza była czterokrotnie broniona w latach: 1813, 1831, 1915 i 1939. Dziś ten unikatowy zabytek fortyfikacyjny proponuje turystom ciekawą ofertę zwiedzania, zarówno z przewodnikiem, jak i indywidualnie.

Podczas Bitwy Warszawskiej twierdza stanowiła ważny punkt obronny 5 Armii. Modlin był w tym czasie zapleczem walczących i ich bazą zaopatrzeniową. Na początku sierpnia 1920 r. na terenie twierdzy przystąpiono do formowania Dywizji Ochotniczej.

13 i 14 sierpnia toczyły się tu zacięte walki, szczególnie w rejonie grupy fortowej „Gosławice”, gdzie bolszewikom udało się opanować na kilkanaście godzin jeden z fortów, ale udana kontrofensywa, rozpoczęta pod Borkowem, odsunęła zagrożenie.

Cmentarz – pomnik żołnierzy 1920 i 1939 r.

Cmentarz wojenny w Twierdzy Modlin

Na cmentarzu fortecznym, założonym w 1915 r. na terenie twierdzy Modlin, znajduje się kwatery żołnierzy polskich poległych w sierpniu 1920 r. na polu walki i zmarłych z powodu odniesionych ran.

LEGENDA

	Numery dróg
	Lasy
	Tereny zielone
	Zabudowa
	Ornatyze
	Umocnienia ziemne
	Mury oporowe
	Budynki zabytkowe
	Szlaki turystyczne
	Łączniki szlaków
	Kaplice
	Pomniki
	Muzea
	Punkty widokowe
	Parkingi
	Poczty
	Stacje paliw
	Lotniska
	Tory kolejowe
	Drogi

Twierdza Modlin

Most im. Ob. MODLIŃSKA 193

Flotylla Wiślana

28 listopada 1918 r. Józef Piłsudski rozkazał powołanie Polskiej Marynarki, będącej zaczątkiem Polskiej Marynarki Wojennej. Jej główną bazą – aż do odzyskania dostępu do morza w lutym 1920 r. – był port w Modlinie. Podczas obrony Płocka w sierpniu 1920 r. jednostki Flotyli Wiślanej: „Minister”, „Stefan Batory”, „Wawel” i kilka motorówek przybyły z odsieczą broniącemu mostu 80-osobowemu oddziałowi żandarmerii i 300 ochotnikom Straży Obywatelskiej.

W głównej bazie Flotyli, na terenie twierdzy Modlin, znajduje się tablica pamiątkowa z napisem: *Dla upamiętnienia pierwszego portu rzecznoego II Rzeczypospolitej i utworzonej tu 23 XII 1918 roku flotyli wiślanej, której marynarze w sierpniu 1920 roku na okrętach wyposażonych w stoczni modlińskiej bronili przepraw na Wiśle i Bugu-Narwi oraz transportowali rannych statkiem szpitalnym „Łokietek”. Pamięci marynarzy oddziału wydzielonego rzeki Wisły flotyli rzecznej M.W., których okręty bazowały w Modlinie.*

www.twierdzamodlin.pl

www.3rzeki.pl

Centrum Informacji Turystycznej

ul. Bałki Murmańskiej 164

tel. 22 713 32 79

5 ZAKROCZYM

Zbudowany w latach 1883–1888 na północ od Zakroczymia Fort I, będący elementem wewnętrznego pierścienia fortów Twierdzy Modlin, był ważnym punktem w systemie obronnym w czasie Bitwy Warszawskiej. Miasto pełniło istotną rolę w przegrupowaniu wojsk polskich podczas działań nad Wkrą. Stacjonowały w nim m.in. wojska VIII Brygady Piechoty stanowiącej rezerwy 5 Armii dowodzonej przez gen. Władysława Sikorskiego. Skoncentrowana w Zakroczymiu VIII BP miała w razie potrzeby wzmocnienia któregoś z odcinków obrony zostać przerzucona transportem autobusowym do Płońska. Ze względu na położenie Zakroczym

był także wykorzystywany przez jednostki logistyczne, sanitarne i łączności. Utworzono w nim zaplecze medyczne Frontu Północnego. Składało się ono z dwóch szpitali polowych o numerach 503 i 108. W czasie Bitwy Warszawskiej w Zakroczymiu mieszkał późniejszy prezydent Francji Charles de Gaulle, służący w tym czasie w jednej z jednostek stacjonujących w Twierdzy Modlin.

www.zakroczym.pl

CHARLES DE GAULLE – NAJWIĘKSZY FRANCUZ XX WIEKU

Charles de Gaulle od 1910 r. uczęszczał do szkoły wojskowej w Saint-Cyr. Po jej ukończeniu służył w pułku piechoty. Podczas I wojny światowej był trzykrotnie ranny, a w marcu 1916 r. pod Verdun wzięty do niewoli. Co ciekawe, w obozie jenieckim więziony był razem z rosyjskim oficerem Michailem Tuchaczewskim, późniejszym dowódcą radzieckiego Frontu Zachodniego podczas wojny polsko-bolszewickiej. W 1919 r. kapitan de Gaulle, wraz z armią gen. Hallera, znalazł się na ziemiach polskich. Do roku 1921 jako instruktor był członkiem francuskiej misji wojskowej w Polsce. W dawnej szkole Gwardii Cesarskiej w Rembertowie wykładał teorię taktyki. Podczas wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r. został na krótko wcielony do polskiej jednostki bojowej i awansowany do stopnia majora. Za czyny dokonane w czasie działań zbrojnych przeciw bolszewikom został odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari. Jako teoretyk wojskowy był zwolennikiem stosowania na szeroką skalę broni pancerniej. W czasie II wojny światowej stanął na czele emigracyjnego rządu Francji, prowadzącego walkę z Niemcami hitlerowskimi, po wojnie, w latach 1959–1969 pełnił urząd prezydenta Francji.

6 PŁOCK Obrona miasta

Kamień pamiątkowy przy plockiej katedrze

Pierwotne plany operacyjne wojsk bolszewickich, idących na zachód zakładały błyskawiczne opanowanie Płocka, a następnie wyjście na tyły polskich wojsk, znajdujących się pod Warszawą. Już podczas trwania bitwy warszawskiej, oddziały bolszewickie po planowanym opanowaniu Płocka ruszyć miały bezzwłocznie na Płońsk, aby włączyć się tam do walk o stolicę Polski. Natarcie na miasto miał przeprowadzić 3 Korpus Kawalerii Gaja Bżyszkiana wraz z 3 Dywizją Strzelców bolszewickiej 4 Armii.

Walki rozpoczęły się 18 sierpnia 1920 r. o godz. 14.00. Bolszewicy natarli prawie jednocześnie z dwóch stron, opanowując północno-zachodnią część Płocka. Wśród obrońców zapanował chaos, żołnierze w panice opuszczali miasto. Znani z okrucieństwa „czerwoni Kozacy Gajchana” łupili domy i sklepy, mordowali cywilów, dopuścili się także zbrodni na pacjentach i pracownikach szpitala. W sytuacji kiedy polskie dowództwo znajdowało się na lewym brzegu Wisły, ludność cywilna przyłączyła się do obrony miasta wraz z luźnymi grupami żołnierzy, policjantów i żandarmów. Wzniesiono 34 barykady, a 12 spośród

Plocki odwach

nich otoczono zasiekami; łączność pomiędzy walczącymi stanowiskami zapewniali harcerze. Kobiety zajęły się organizowaniem punktów sanitarnych, w których opatrywano rannych.

Okolo godz. 3.00 przybyły z odsieczą regularne polskie wojska Pułku Strzelców Podhalańskich. 19 sierpnia, po ponad 21 godzinach nieprzerwanej walki, Plock został wyzwolony. 10 kwietnia 1921 r. Naczelnik Państwa Józef Piłsudski odznaczył Plock Krzyżem Walecznych. Wypowiedział wówczas znamienne słowa: *Za zachowanie męstwa i siły woli w ciężkich i nadzwyczajnych okolicznościach, w jakich znalazło się miasto, za męstwo i waleczność – mianuję miasto Plock Kawalerem Krzyża Walecznych.*

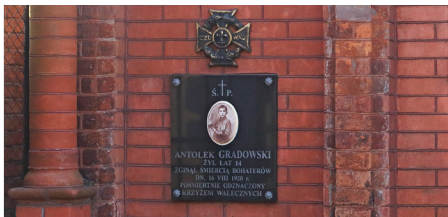

ODWACH

Plocki odwach to klasycystyczny budynek wzniesiony w 1837 r. jako wartownia dla rosyjskich żołnierzy. To właśnie od zakończonej niepowodzeniem próby jego zdobycia rozpoczęło się w Płocku powstanie styczniowe w 1863 r. W 1918 r. rozbrojono stacjonujące tu oddziały niemieckie. Podczas wojny 1920 r. nieopodal znajdowała się jedna z barykad wzniesiona przez obrońców miasta. Dziś dawny odwach jest siedzibą plockiego oddziału PTTK. Przed jego frontem znajduje się symboliczny Grób Nieznanego Żołnierza, a jedna z tablic wmurowanych w fasadę budynku upamiętnia poległych w sierpniu 1920 r.

Pamiętki po bitwie

O wydarzeniach z 1920 r. przypomina kamień pamiątkowy położony w 1998 r. w pierwotnym miejscu złożenia ziemi z barykad przy plockiej katedrze oraz kopiec z tej ziemi, przeniesionej na tzw. Bratnią Mogiłę w miejscu pochowania 99 obrońców miasta (na północnych obrzeżach miasta – dziś za torami koło dworca kolejowego). Miejscem o symbolicznej wymowie są groby poległych w walkach 14-letnich harcerzy: Antolka Gradowskiego i Stefana Zawadzkiego na cmentarzu przy ul. Kobylńskiego. Kwatera poległych w 1920 r. obrońców Płocka

Grób Antolka Gradowskiego

znajduje się na cmentarzu garnizonowym. Pamięć abp. A. J. Nowowiejskiego, który zwał mieszkańców do obrony miasta przywołuje nazwa jednej z ulic oraz wznoszący się przy niej pomnik arcybiskupa. Na pl. Obrońców Warszawy ustawiono pomnik w hołdzie J. Piłsudskiemu. To właśnie na tym placu Marszałek uhonorował miasto Krzyżem Walecznych. W 100-lecie odzyskania niepodległości na pl. Narutowicza odsłonięto pomnik Obrońców Płocka 1920 r.

www.turystykaplock.pl
Centrum Informacji Turystycznej
 ul. Stary Rynek 8, tel. 24 367 19 44

7 BORKOWO

Podczas wojny polsko-bolszewickiej położone nad Wkrą Borkowo miało duże znaczenie strategiczne dla polskiego Frontu Północnego. Przerwanie polskiej

BRYGADA SYBERYJSKA

Najważniejszą rolę w bitwie pod Borkowem odegrała Brygada Syberyjska złożona z przybyłych do kraju zdemobilizowanych żołnierzy Błękitnej Armii gen. J. Hallera oraz ochotników. Dowódcą Brygady był pułkownik Kazimierz Rumsza. Stanowiący 75% ochotnicy, rekrutujący się głównie spośród młodzieży gimnazjalnej i harcerzy, ruszali do walki po zaledwie dwutygodniowym przeszkoleniu.

obrony na rzece umożliwiliby bolszewikom sforsowanie Wisły i zaatakowanie Warszawy od zachodu. Bolszewicy uderzyli na Borkowo 14 sierpnia 1920 r. Ich szykujące się do przeprawy przez Wkrę oddziały zaatakowała polska Brygada Syberyjska oraz oddziały 9 i 18 Dywizji Piechoty. Krwawe walki toczyły się do 15 sierpnia. Sowietów jeszcze ośmiokrotnie ponawiali ataki na linii Zawady – Borkowo, nie zdołali jednak przekroczyć Wkry. 16 sierpnia polskie jednostki przeszły na wschodni brzeg rzeki i rozpoczęły ofensywę w kierunku Nasielska i Pułtuska, zmuszając wroga do odwrotu.

Wydarzenia z sierpnia 1920 r. upamiętnia pomnik w formie dwóch głazów i wysokiego metalowego krzyża. Około 150 metrów na południe od pomnika (w miejscu zwanym potocznie Stary Most) przetrwały pozostałości przyczółka mostu, o który toczyły się główne walki. Największą atrakcją Borkowa są organizowane corocznie, w pierwszą sobotę po 15 sierpnia, rekonstrukcje historyczne epizodów bitwy.

Rekonstrukcja bitwy nad Wkrą w Borkowie

w pobliżu

NASIELSK

Jednym z epizodów Bitwy Warszawskiej, były zacięte walki o Nasielsk toczone przez dwa pułki piechoty 5 Armii gen. Sikorskiego. Ostatecznie miasto zostało wyzwolone 16 sierpnia. Straty Polaków to ponad 100 zabitych lub rannych żołnierzy. Pamiątką tamtych wydarzeń jest zbiorowa mogiła znajdująca się na cmentarzu parafialnym. Miejsce ostatniego spoczynku znalazło tu 60 poległych w walkach z bolszewikami.

RAJD NA CIECHANÓW

W brawurowym ataku na Ciechanów wyróżnił się kaliski 203 Pułk Ułanów, zdobywając sztab radzieckiej 4 Armii, a wraz z nim radiostację, zapewniającą bolszewikom łączność z dowództwem frontu w Mińsku. Polacy przechwycili i rozszyfrowali rozkaz, zgodnie z którym 4 Armia miała zawrócić i uderzyć na wojska gen. Sikorskiego walczące pod Nasielskiem. Polacy zorganizowali błyskawiczną akcję dywersyjną, polegającą na przestrojeniu warszawskich nadajników na częstotliwości radiostacji w Mińsku i skutecznym zagłuszeniu nadawanych przez nią informacji. Dzięki temu do dowódców radzieckich jednostek nie dotarł rozkaz zmiany kierunku natarcia, a wspomniana wyżej armia sowiecka wykonywała wciąż nieaktualne już rozkazy, nie biorąc w zasadzie udziału w bitwie o Warszawę.

w pobliżu

CIEKSYN

Na cmentarzu w Ciekosynie znajduje się mogiła osiemdziesięciu pięciu bezimiennych polskich żołnierzy poległych w trakcie bitwy nad Wkrą 14–15 sierpnia 1920 r.

w pobliżu

SARNOWA GÓRA

Sarnowa Góra to niewielka miejscowość na południe od Ciechanowa. W dniach 15–19 sierpnia 1920 r. dowodzona przez gen. Krajowskiego polska Grupa Operacyjna stoczyła tu krwawy bój z oddziałami bolszewickimi. 14 sierpnia, na mocy rozkazu dowódcy Frontu Północnego, 5 Armia Wojska Polskiego z gen.

Sikorskim na czele uderzyła na bolszewicką 15 Armię szykującą się do przeprawy przez Wkrę. Oddziały gen. Krajowskiego znalazły się w luce między armiami bolszewickimi i, wykorzystując zaskoczenie, zaatakowały skrzydło 15 Armii. 15 sierpnia Brygada Jazdy wchodząca w skład 8 Grupy zdobyła z marszu Ciechanów, rozbijając stacjonujący tam sztab dowódcy bolszewickiej 4 Armii (zob. ramka). Bitwa pod Sarnową Górą trwała 4 dni. Związanie walką oddziałów bolszewickich umożliwiło gen. Sikorskiemu prowadzenie natarcia na Nasielsk i Pułtusk. Polacy stracili ponad 900 żołnierzy. Straty radzieckie nigdy nie zostały oszacowane. Wydarzenia, jakie rozegrały się pod Sarnową Górą, upamiętnia pomnik wzniesiony w miejscu bitwy, a także jedna z tablic na Grobie Nieznanego Żołnierza w Warszawie.

8 SEROCK

Serock, w którego pobliżu przechodziła pierwsza linia obrony, znajdował się w obszarze odcinka obronnego

Kościół Zwiastowania NMP w Serocku

Fragment obrazu „Cud nad Wisłą” Stanisława Bieniasa z kościoła w Serocku

„Zegrze”, utworzonego przy 1 Armii z 7 Brygady Rezerwowej, 6 Pułku Strzelców Granicznych i pododdziałów artylerii.

W nocy z 11 na 12 sierpnia 1920 r. bolszewicy przeszli pod miasto. Pod ostrzałem artyleryjskim nie zdołali sforsować Narwi, mimo to polskie jednostki wycofały się na planowaną linię obrony biegnącą od Jadwisina przez Wolę Kiepińską do Dębego i dalej do Modlina. Rankiem 13 sierpnia Polacy zatrzymali radzieckie patrole kawaleryjskie, które nadeszły od strony Serocka. Nieskuteczne okazały się także kolejne ataki na polskie pozycje obronne.

Rano 15 sierpnia rozpoczęło się polskie natarcie znad Wkry. 17 sierpnia podczas kontrofensywy 5 Armii żołnierze grupy „Zegrze” wyzwolili Serock i odepchnęli armię bolszewicką w kierunku Wyszkowa.

Pamiętki 1920 roku

W Serocku przetrwał cenny zabytek późnego gotyku – kościół pw. Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny z barokowym wyposażeniem. We wnętrzu warto odnaleźć obraz Stanisława Witolda Bieniasa przedstawiający „Cud nad Wisłą”.

Na cmentarzu parafialnym znajduje się zbiorowa mogiła nieznanym żołnierzom Wojska Polskiego poległym w 1920 r.

www.serock.pl

w pobliżu

ZEGRZE

Twierdza i pałac

Pod koniec XIX w. w położonym w pobliżu Serocka Zegrzu władze rosyjskie postanowiły wznieść zespół umocnień mający chronić przeprawy przez Narwę i osłaniać przedpola twierdzy Modlin. Powstały dwa połączone wałem fortyfikacyjnym żelbetowe forty: zachodni, tzw. Umocnienie Duże, i wschodni – Umocnienie Małe, należące obecnie do wojskowego Centrum Szkolenia Łączności i Informatyki. W skład twierdzy wchodziły również dwa kompleksy koszarowe, jeden wewnątrz fortyfikacji, a drugi w miejscowości Zagroby (dzisiejsze Zegrze Południowe). Całość założenia uzupełniały forty łącznikowe w miejscowościach Dębe i Beniaminów. Ponadto na Narwi zbudowano dwa mosty, wysadzone przez Rosjan podczas I wojny światowej.

Pałac

Od połowy XVII w. Zegrze należało do rodu Krasińskich. W pierwszej połowie XIX w. Stanisław Kostka Krasiński wzniósł neorenesansowy pałac wraz z budynkiem folwarcznym. Wraz z podjęciem decyzji o budowie twierdzy Zegrze władze carskie wykupiły część majątku, a pałac przekształcono w letnią rezydencję gubernatorów warszawskich. W 1959 r. budynek

Pałac Zegrzyński

przekazano Polskiej Agencji Prasowej. Powstało tu jedno z najnowocześniejszych centrów nadawczo-odbiorczych zbierających informacje prasowe. Jednocześnie obiekt pełnił funkcję szkoleniowo-wypoczynkową. Obecnie w pałacu mieści się hotel i restauracja.

www.palac-zegrzynski.pl

ul. prof. J. Groszkowskiego 3, tel. 22 793 13 65

9 WYSZKÓW

Położony nad Bugiem Wyszków odegrał ważną rolę podczas przygotowań do obrony Warszawy. Zadaniem jednostek zgromadzonych w okolicach Wyszko-wo było zatrzymanie ataków bolszewickich na linii

Mława – Przasnysz – Wyszków – Węgrów. Opóźniając marsz sowietów na stolicę, Polacy zyskiwali czas na przegrupowanie sił i przygotowanie kontrofensywy. Działaniami tymi dowodził gen. Lucjan Żeligowski, któremu podlegali żołnierze 10 Dywizji Piechoty, 2 Dywizji Litewsko-Białoruskiej, 24, 35 i 201 Pułków Piechoty, 10 Pułku Artylerii Polowej, 13 Pułku Ułanów. Grupę wzmocniła 4 Brygada Legionów dysponująca pociągiem pancernym „Mściciel”, czterema czołgami i wsparciem samolotów 10 Eskadry ppłk Kieżuna. Łącznie pod Wyszkowem zgromadzono około 10 tys. żołnierzy. Na początku sierpnia 1920 r. w otaczającej Wyszków Puszczy Białej toczyły się ciężkie boje, które zmusiły Armię Czerwoną do zatrzymania się i czekania na posiłki. Gdy 11 sierpnia na rozkaz dowództwa armii Wojsko Polskie wycofało się z Wyszkowa, do miasta wkroczyli bolszewicy. Dla mieszkańców nastąpiły trudne dni, naznaczone mordami ludności cywilnej i polskich żołnierzy, grabieżami i niszczeniem mienia. Na szczęście

Plebania przy kościele św. Idziego w Wyszkanie

NA WYSZKOWSKIEJ PLEBANII

19 sierpnia wyszkowską plebanię odwiedził korespondenci wojenni, m.in. Stefan Żeromski, któremu ks. Wiktor Mieczkowski zrelacjonował pobyt bolszewików w mieście. Ślad wizyty pisarza w Wyszkowie można znaleźć w opowiadaniu „Na probostwie w Wyszkowie”: *Kto na ziemię ojczy- stą, chociażby grzeszną i złą wroga odwiecznego naprowadził, zdeptał ją, strątował, splądrował, spalił, złupił rękoma cudzoziemskiego żołdactwa, ten się wyzuł z ojczyzny.* Kilka dni wcześniej, 15 sierpnia, na plebanii zatrzymali się członkowie Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski: Julian Marchlewski, Feliks Dzierżyński i Feliks Kon.

Stąd zamierzali się udać do Warszawy, której zdobycie było według bolszewików sprawą przesądzoną. Gdy jednak Armia Czerwona zaczęła się wycofywać, polscy komuniści pośpiesznie odjechali w kierunku Białegostoku. Z wydarzeniem tym wiąże się anegdota. Otóż goszczący na plebanii Żeromski wraz z towarzyszami, gdy na stole, oprócz herbaty, zobaczyli cukiernicę wypełnioną po brzegi słodkimi kostkami, wprost oniemieli ze zdumienia, ponieważ cukier był wówczas towarem praktycznie niedostępnym. Wikary szepnął im wtedy: *To cukier p. Marchlewskiego, zostawiony przezeń w popłochu ucieczki...*

okupacja nie trwała długo – 18 sierpnia żołnierze 31 Pułku Strzelców Kaniowskich pod dowództwem kapitała Mikołaja Bołtucia wyzwolili miasto.

Pamiętki po wydarzeniach 1920 roku

W starej plebanii przy kościele pw. św. Idziego w Wyszkowie zgromadzono dokumenty, fotografie i inne pamiętki związane z Bitwą Warszawską i wojną polsko-bolszewicką, zwłaszcza z walkami w Wyszkowie i okolicach. Na cmentarzu parafialnym (ul. Białostocka) znajduje się kwatery wojenna z prochami oficerów i żołnierzy Wojska Polskiego poległych w sierpniu 1920 r.

w okolicach miasta. Pochowano tu również ofiary bolszewickiego terroru – zamordowanych w Rybieniu Leśnym. Na obelisku w centrum kwatery, wzniesionym z inicjatywy proboszcza wyszkowskiego ks. Wiktora Mieszковского, widnieje łącznie 8 nazwisk żołnierzy i wzmianka o 21 ofiarach nieznanach.

www.turystyka.wyszkow.pl

Punkt Informacji Turystycznej

ul. gen. J. Sowińskiego 80, tel. 29 743 02 34

Wspominając bolszewicką okupację Wyszkowa, ks. Wiktor Mieczkowski, proboszcz tamtejszej parafii św. Idziego pisał:

Nadciągnęła i piechota, która swoim wyglądem wzbudzała litość, gdyż większość była boso lub w łapciach (...). Boleść serca ścisłała na widok tej głodnej i obdartej rzeszy (...). Komisarze bolszewicy, z którymi dysputowałem w różnych okolicznościach, na ogół byli to zwyczajni aferzyści i wykolejeńcy życiowi, jakich często można było spotkać w Rosji. Zaledwie mała ich częśćka znała Marksa i mogła coś konkretnego powiedzieć o idei bolszewickiej. (...) Wyszedłem na plac, by zobaczyć

wychodzące pulki. Były one zdekompletowane, zaledwie po kilkuset ludzi liczące, obdarte lub też w kobiecej odzieży i kapeluszach. Artylerii niewiele, ale za to obozów bez liku, gdyż oprócz własnych, pędzili przed sobą miejscową ludność, która pod presją dowoziła im amunicję. Duchowny opisał również plany sowieckiego dowództwa związane z dwudniową grabieżą Warszawy po jej zdobyciu – miało to zmotywować bolszewików do dalszej walki. Czerwonooarmistom rozdano nawet mapy stolicy z zaznaczonymi instytucjami użyteczności publicznej, przedsiębiorstwami i sklepami, gdzie znajdowały się cenne przedmioty i inne kosztowności.

Ołtarz Matki Bożej Hallerowskiej w kościele w Mińsku Mazowieckim

10 MIŃSK MAZOWIECKI

Wyzwolenie miasta

Wyzwolenie Mińska Mazowieckiego, które nastąpiło 17 sierpnia, było przełomowym momentem Bitwy Warszawskiej. Umożliwił je kontratak polskiego wojska od strony rzeki Wieprz. Polscy dowódcy planowali uderzenie na bolszewików na tyłach ich Frontu Zachodniego. 16 sierpnia Grupa Uderzeniowa, złożona z jednostek Frontu Środkowego rozlokowanych nad rzeką Wieprz pomiędzy Dęblinem a Lubartowem, rozpoczęła atak. Dowództwo objął Józef Piłsudski, lokując stanowisko dowodzenia przy sztabie 14 Dywizji Piechoty nacierającej na Mińsk Mazowiecki od południa. Polskie dywizje, wykorzystując znaczącą przewagę nad słabymi na tym obszarze wojskami bolszewickimi, rozbiły je i zagroziły tyłom Armii Czerwonej walczącej pod Warszawą. W ciągu doby Polacy posunęli się aż o 45 km na północ.

Jednocześnie 17 sierpnia w kierunku Mińska atak prowadziła druga Grupa Uderzeniowa z pułkownikiem Stanisławem Wrzalińskim na czele. Tworzyła ją

29 Brygada Piechoty wzmocniona Grupą Pancerną majora Nowickiego, która dysponowała trzema pociągami pancernymi, pięcioma sekcjami czołgów i 10 samolotami. Natarcie rozpoczęło się około godz. 9.00 z okolic Wesolej. Około godz. 18.00 na dworzec kolejowy w Mińsku Mazowieckim wdary się dwa polskie pociągi pancerne. Miasto zostało wyzwolone.

Obraz Matki Bożej Hallerowskiej

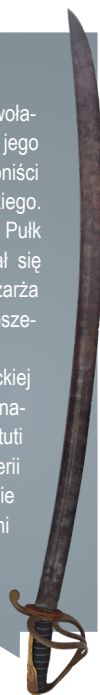
7 sierpnia 1920 r. gen. Józef Haller, wizytując odcinek frontu w Mińsku Mazowieckim, wstąpił do kościoła pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Wraz ze swym sztabem uczestniczył w odprawianej właśnie mszy świętej. Po nabożeństwie modlił się o zwycięstwo oręża polskiego przed obrazem Matki Bożej Anielskiej umieszczonym w bocznej nawie. 10 dni później generał ponownie klęczał przed świętym wizerunkiem, dziękując za zwycięstwo i prosząc o dalsze sukcesy Wojska Polskiego. Razem z nim modlili się nuncjusz apostolski Achilles Ratti (późniejszy papież Pius XI) oraz Charles de Gaulle (późniejszy prezydent Francji).

UŁANI LUBELSCY

7 Pułk Ułanów Lubelskich powołano w listopadzie 1918 r. w Lublinie, a jego kadre tworzyli przede wszystkim legionieści 1 Pułku Ułanów Beliny-Prażmowskiego. Najważniejszy bój stoczony przez 7 Pułk podczas Bitwy Warszawskiej rozegrał się 16 sierpnia pod Cycowem, kiedy to szarża 1 szwadronu doprowadziła do rozproszenia przeciwnika.

Za udział w wojnie polsko-bolszewickiej 7 Pułk Ułanów Lubelskich został odznaczony Orderem Wojennym V klasy Virtuti Militari – spośród 40 jednostek kawalerii II Rzeczypospolitej Polskiej wyróżnienie to przyznano tylko pięciu pułkom. Ułani Lubelscy walczyli także podczas II wojny światowej.

! UMUNDUROWANIE WOJSK POLSKICH W CZASIE BITWY WARSZAWSKIEJ

Liczebność polskich żołnierzy w 1920 r. sięgała miliona. Niemal problem stanowiło ich umundurowanie.

Wojsko Polskie zaczęło odradzać się w 1918 r. W jego skład wchodziłi żołnierze walczący dotychczas w armiach zaborczych i sojuszniczych. Polscy żołnierze nosili więc mundury obcych armii, w których obowiązywały różne przepisy i wzory umundurowania, uzbrojenia i ekwipunku. W pierwszych miesiącach po odzyskaniu niepodległości nakazano zdjąć wszystkie obce odznaczenia, czapki, klamry i pasy. Dopiero z czasem żołnierze dostali pierwsze polskie mundury w barwie ochronnej zwanej szaraczkową. Ich wzór był opracowany jeszcze w 1917 r. Dwa lata później opracowano nowy wzór mundurów w kolorze khaki. W 1920 r. udało się wyprodukować ich niewielkie ilości i nosiła je część żołnierzy podczas Bitwy Warszawskiej. Jednak na produkcję krajową umundurowania dla miliona żołnierzy w 1920 r. brakowało pieniędzy i czasu. Dlatego w dużej mierze używano mundurów pozostałych po armiach zaborców i mundurów noszonych przez przybyłych z Francji polskich

żołnierzy gen. Hallera. Posiłkowano się też zdobyczą wojenną. Przede wszystkim jednak czyniono okazałych rozmiarów zakupy umundurowania za granicą. Pośród nich dominowały sorty amerykańskie, ale były też brytyjskie, włoskie i austriackie. Długo noszono kurtki khaki, owijacze, furażerki, płaszcze i bieliznę z demobilu amerykańskiego. Dobrze sprawdzało się amerykańskie oporządzenie, takie jak: tomistry, chlebaki, rzędy końskie, łopatki i lometki.

Zakupionym mundurom starano się nadać znamiona typowo polskie. Przykładem jest często obserwowana zmiana kroju kolnierzy mundurów obcych armii na kolnierze kroju polskiego oraz zastępowanie guzików wojskowych innych krajów polskimi.

Muzeum Ziemi Mińskiej Dział 7 Pułku Ułanów Lubelskich

Muzeum mieści się w willi z końca XIX w., należącej niegdyś do rodziny Jana Huberta, lekarza i zasłużonego działacza społecznego. Zgromadzono tu pamiątki dokumentujące dzieje 7 Pułku Ułanów

Lubelskich, który stacjonował w Mińsku Mazowieckim w latach 1921–1939. W zbiorach muzeum znalazły się obrazy olejne, w tym portrety dowódców pułku, oryginalne dokumenty, fotografie, broń strzelecka i biała, siodła kawalerskie, części umundurowania i wyposażenia, odznaczenia i wiele innych ciekawych eksponatów.

Budynek Muzeum Ziemi Mińskiej, Dział 7 Pułku Ułanów Lubelskich

www.minsk-maz.pl
www.ulani-minskmaz.home.pl
Muzeum Ziemi Mińskiej
Dział 7 Pułku Ułanów Lubelskich
 ul. Sosnowskiego 4
 tel. 25 759 31 13

Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, dworek Milusin

11 SULEJÓWEK

Ta podwarszawska miejscowość kojarzy się przede wszystkim z Józefem Piłsudskim, który mieszkał tu przez kilka lat z rodziną, a po przeprowadzce do Belwederu przyjeżdżał tu na wypoczynek. Z Sulejówkiem związane były także inne osobistości II Rzeczypospolitej: Ignacy Paderewski, Jędrzej Moraczewski, Stanisław Grabski, Maciej Rataj.

Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku

Muzeum zostało założone w 2008 r. przez Fundację Rodziny Józefa Piłsudskiego i Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Obecnie jest w trakcie organizacji i realizacji projektu, dzięki któremu 11 listopada 2020 r. ma zostać otwarte nowoczesne centrum edukacyjne z ekspozycją poświęconą Józefowi Piłsudskiemu, jego czasom i wartościom, jakim hołdował. Wszystko to będzie ukazane w szerokim kontekście historycznym, społecznym i kulturowym.

Dworek Milusin, gdzie Józef Piłsudski mieszkał wraz z rodziną w latach 1923–1926, był darem oficerów legionowych dla marszałka. Powstał według projektu wybitnego architekta Kazimierza Skórewicza.

Willa, z charakterystycznymi dla architektury dworkowej kolumnadami i portykami, reprezentuje tzw. styl narodowy. Dworek przechodzi obecnie remont konserwatorski. Po jego zakończeniu będzie udostępniony do zwiedzania. Znajdą się w nim osobiste pamiątki po Marszałku, zachowane i odzyskane elementy wyposażenia wnętrz.

Milusin jest częścią zabytkowego zespołu willowego w Enklawie Historycznej Sulejówka, w którego skład wchodzi ponadto: Drewniak, gdzie Piłsudscy mieszkali w latach 1921–1923, Willa Bzów oraz przestronny ogród.

Willa Bzów została zbudowana około 1920 r. W czasach, gdy w Sulejówku mieszkała rodzina Piłsudskiego, była adiutanturą i wartownią, w której kwatrowali

Pomnik Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego w Sulejówku

żołnierze 7 Pułku Ułanów Lubelskich, pełniący funkcję ochrony Marszałka. W jej sąsiedztwie powstał nowy budynek wystawienniczo-edukacyjny.

Pomnik Marszałka

W 2010 r. na skwerze Niepodległości w pobliżu willi Milusin odsłonięto „rodzinny” pomnik Józefa Piłsudskiego. Odlana z brązu rzeźba ustawiona na granitowym cokole jest dziełem Karola Bady, autor zatytułował ją „Lekcja historii”. Marszałek oparty o szablę siedzi w fotelu, a na ławce młodsza córka bawi się samolocikiem, który symbolizuje jej losy – Jadwiga Piłsudska-Jaraczewska przed wojną ukończyła kurs szybowcowy. Podczas II wojny światowej jako jedna z trzech Polek pełniła służbę w Air Transport Auxiliary w Wielkiej Brytanii jako pilot rozprawdzający. Obok ławki stoi, z łalką w ramionach, starsza córka Marszałka – Wanda.

Kopiec Współtwórców Niepodległej

W pobliżu pomnika wznosi się kopiec zwieńczony głazem, na którym wryto napis: *Józef Piłsudski i współtwórcy Niepodległej: Jędrzej Moraczewski, Ignacy Paderewski, Stanisław Grabski, Maciej Rataj umiłowali Sulejówkę. Wdzięczni mieszkańcy 1918–1988.* Powstał z inicjatywy Towarzystwa Przyjaciół Sulejówka w 1988 r. dla upamiętnienia 70. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości.

www.sulejowek.pl
www.muzeumpilsudski.pl
Muzeum Józefa Piłsudskiego
 Aleja Piłsudskiego 29
 tel. 22 778 80 00

KASZTANKA

Bardzo nerwowa Kasztanka nienawdziła ognia artyleryjskiego i poza swoim panem nikogo innego nie uznawała. Między nimi istniało jakieś tajemne porozumienie, tak doskonałe, że oboje odczuwali swoje nastroje i nawzajem na siebie wpływali – tak najsłynniejszą klacz II Rzeczpospolitej, ulubienicę Marszałka, opisała jego żona, Aleksandra. Kasztanka towarzyszyła Piłsudskiemu od 1914 r. i wraz z nim przeszła cały szlak legionowy. W wojnie polsko-bolszewickiej ze względu na wiek nie brała już udziału, a w 1922 r. trafiła pod opiekę 7 Pułku Ułanów Lubelskich stacjonującego w Mińsku Mazowieckim. Często przywożono ją „w odwiedziny” do Sulejówka, a także do stolicy, gdzie wraz ze swym panem uświetniała parady wojskowe – po raz ostatni 11 listopada 1927 r., podczas Święta Niepodległości. To właśnie wtedy pozowała Wojciechowi Kossakowi do słynnego, ukończonego w 1928 r., portretu „Piłsudski na Kasztance” (fragment obok). Kilka dni później, w czasie transportu do Mińska Mazowieckiego doznała obrażeń, niedługo potem padła. Szczątki klaczy pochowano przed budynkiem dowództwa 7 Pułku Ułanów w Mińsku Mazowieckim, natomiast

skórę preparowano i wypchano. Ponoć zrobiono to tak nieudolnie, że manekin niezbyt przypominał żywą Kasztankę. Mimo to trafiła do Belwederu i przebywała tam aż do śmierci Marszałka. Następnie została przeniesiona do Muzeum Wojska Polskiego, gdzie w czasie II wojny światowej uległa poważnemu zniszczeniu. Podobno po wojnie znalazł ją w muzealnym magazynie sam marszałek Rola-Żymierski, dawny legionista, a także przeciwnik polityczny Piłsudskiego. Na jego polecenie wypchaną skórę Kasztanki spalono.

- Wydawca:** Mazowiecka Regionalna Organizacja Turystyczna
ul. Nowy Świat 27/2, 00-029 Warszawa, www.mrot.pl
tel.: 22 877 20 10, fax: 22 877 22 70
- Autor przewodnika:** Grzegorz Grabowski
- Koordinacja:** Renata Konewecka
- Współpraca:** Adam Jasiński
- Konsultacja naukowa:** dr Piotr Szlanta, Uniwersytet Warszawski
- Konsultacja redakcyjna:** Magdalena Walusiak
- Zdjęcia:** Paweł Fabijański, Grzegorz Grabowski, Renata Konewecka,
Katarzyna Sosnowska-Gizińska, Euro Pilot Sp. z o.o.,
Muzeum Niepodległości w Warszawie, Samorządowa Instytucja Kultury
Park Kulturowy Ossów – Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku
- Opracowanie i redakcja:** Euro Pilot Sp. z o.o.
ul. Konarskiego 3, 01-355 Warszawa
www.europilot.com.pl
- Partnerzy projektu:** Samorząd Województwa Mazowieckiego, Mazowieckie Forum
Oddziałów Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego,
Zielonkowskie Forum Samorządowe, Fundacja Dziedzictwo Nadbużańskie
- Partner merytoryczny:** Samorządowa Instytucja Kultury
Park Kulturowy Ossów – Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku
- Warszawa, 2020 *Egzemplarz bezpłatny. Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część niniejszej publikacji nie może być reprodukowana bez pisemnej zgody Wydawcy.*

Druk przewodnika współfinansowany ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego.

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI FUNDUSZ
ROZWOJU REGIONALNEGO

pobierz aplikację

PROGRAM REGIONALNY
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

Mazowsze.
serce Polski

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI FUNDUSZ
ROZWOJU REGIONALNEGO

Projekt „Szlaki turystyczne dziedzictwa kulturalnego Mazowsza” współfinansowany przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego na lata 2007-2013, Działanie 6.2 Turystyka

www.dziedzictwomazowsza.pl

**Aktualizacja i dodruk przewodnika dofinansowany ze środków
Samorządu Województwa Mazowieckiego.**